

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет географії, туризму та історії

Кафедра історії

ТАНКОВА БИТВА ПІД БРОДАМИ В ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ
РОБОТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота магістранта
групи ІСм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Шапрана Іллі Владиславовича
Керівник: канд. істор. наук, доц.
Тарасов А.В.

Кривий Ріг -2025

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, **Шапран Ілля Владиславович**, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота недопускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Ілля Шапран

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТАНКОВОЇ БИТВИ ПІД БРОДАМИ.....	6
1.1. Історіографія та джерельна база.....	6
1.2. Методологія та методи дослідження.....	8
1.3. Передумови та стратегічна ситуація на початку німецько-радянської війни.....	11
1.4. Основні етапи, наслідки та історичне значення танкової битви під Бродами.....	25
РОЗДІЛ 2. ТАКТИЧНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТАНКОВИХ ВІЙСЬК НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР.....	40
2.1. Тактичні, технічні та організаційні особливості застосування танкових військ Німеччини та СРСР.....	40
2.2. Підготовка особового складу та порівняння танкових шкіл.....	43
2.3. Логістика та взаємодія з іншими типами військ.....	47
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПОШУКОВИХ НАВИЧОК УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ.....	59
3.1. Стан вивчення проблеми в шкільній практиці. Аналіз навчально- методичного комплексу.....	59
3.2. Методичні рекомендації щодо формування інтересу учнів до пошуково- дослідницької діяльності.....	62
ВИСНОВОК.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Історична освіта в сучасній українській школі переживає етап глибинного переосмислення. У центрі цього процесу — не лише засвоєння фактів, а формування критичного мислення, уміння досліджувати, порівнювати, ставити запитання та самостійно шукати відповіді. У цьому контексті Бродівська танкова битва — один із найяскравіших і водночас найменш осмислених епізодів початкового періоду німецько-радянської війни — постає як унікальний навчальний кейс для розвитку пошуково-дослідницьких навичок старшокласників. Її аналіз дозволяє не лише реконструювати хід подій, а й осмислити цінність джерел, методів та контексту історичного пізнання. Актуальність теми визначається двома взаємопов'язаними чинниками: по-перше, необхідністю оновлення методичних підходів до викладання історії у старшій школі шляхом інтеграції дослідницької діяльності учнів; по-друге, потребою переосмислення українського військово-історичного наративу на прикладі подій, які тривалий час залишалися у тіні офіційних радянських інтерпретацій. Досвід вивчення Бродівської танкової битви, що поєднує історичний аналіз, порівняльну тактику та джерелознавчу роботу, дозволяє створити ефективну педагогічну модель формування аналітичного мислення та історичної культури учнів.

Мета дослідження. Метою даної магістерської роботи є дослідження розвитку пошуково-дослідницьких навичок учнів старшої школи на прикладі вивчення Бродівської танкової битви.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- проаналізувати історичну літературу та джерельну базу з теми дослідження;
- розкрити історичний контекст та значення Бродівської танкової битви у хронології подій німецько-радянської війни;

- проаналізувати тактичні, технічні й організаційні особливості дій танкових військ обох сторін;
- визначити методичні підходи до використання військово-історичних матеріалів у навчальному процесі;
- розробити практичні рекомендації щодо формування у старшокласників дослідницького мислення та навичок критичної роботи з історичними джерелами.

Об’єкт дослідження. Об’єктом даного дослідження є процес формування пошуково-дослідницьких навичок учнів старшої школи.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є розвиток пошуково-дослідницьких навичок учнів старшої школи на прикладі вивчення Бродівської танкової битви.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і вирішення визначених завдань застосовано систему загальнонаукових і спеціально-історичних методів. До загальнонаукових належать: методи класифікації, типологізації, порівняльного аналізу, що забезпечують логічну структуру дослідження та системність підходу. До спеціально-історичних — синхроністично-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-системний і ретроспективний методи, які дозволяють реконструювати події, простежити причинно-наслідкові зв’язки та проаналізувати динаміку бойових дій у контексті ширших історичних процесів. Застосування цих методів забезпечує наукову верифікацію результатів і дозволяє інтегрувати історичне пізнання з освітньою практикою.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованих методичних підходів у навчальних програмах історії України, розробці шкільних дослідницьких проєктів, а також у підвищенні якості гуманітарної освіти через активне залучення учнів до самостійної пошукової діяльності. Представлена робота створює платформу для формування нового покоління учнів — критично мислячих, аналітично підготовлених і свідомих історичної спадщини України.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТАНКОВОЇ БИТВИ ПІД БРОДАМИ

1.1. Історіографія та джерельна база

Проблематика Бродівської танкової битви 1941 року належить до тих історичних сюжетів, які упродовж десятиліть залишалися в зоні фрагментарного, суперечливого та часто ідеологізованого висвітлення. Вона поєднує складність реконструкції подій, різноманітність джерел, обмеженість радянської документальної бази та значне навантаження політичного контексту, що визначав способи її інтерпретації. Саме тому аналіз історіографії та джерельної основи дослідження є ключовим елементом наукової методології цієї магістерської роботи, оскільки дозволяє не лише окреслити межі наявних знань, а й виявити проблемні ділянки, пов'язані з точністю фактів, однобічністю тлумачення та потребою у критичному переосмисленні історичного матеріалу.

У радянській історичній традиції Бродівська операція подавалася як частина ширшого наративу про «героїчний опір радянського народу», що нерідко деформувало реальну картину подій. Дослідження М. Ісаєва, О. Самсонова, П. Жукова ґрунтувалися на символічних конструкціях, а не на критичному аналізі оперативних документів. Вони ігнорували проблеми радянського військового управління, невдалу організацію механізованих корпусів, логістичні провали та стратегічну дезорієнтацію фронтового командування. Подібний підхід, характерний для академічних видань 1950–1980-х років, зумовлював замовчування катастрофічного масштабу втрат та відсутність об'єктивних оцінок ефективності радянських контрударів. Таким чином, радянська історіографія створила радше міфологізовану, ніж аналітичну реконструкцію битви [8, с. 138].

Розпад СРСР і відкриття архівів стали поворотним моментом у вивченні бойових дій під Бродами. Українська історична наука, позбавлена ідеологічних

обмежень, розпочала процес переоцінки подій червня 1941 року. У працях Віктора Короля, Олександра Лисенка, Оксани Литвин, Володимира Сергійчука було здійснено системне дослідження структури механізованих корпусів, тактичних дій обох сторін, а також причин розгрому радянських військ. Важливо, що саме українські історики акцентували на регіональних особливостях — участі військ, що розміщувалися на території Галичини й Волині, впливі радянської окупаційної політики 1939–1941 років на моральний стан особового складу, а також на долі мирного населення[2; 3; 10; 12].

Водночас вагомий внесок зробила і західна історіографія. Праці Девіда Гланца, Джеффри Стаеля, Ієна Кершоу, Річарда Овері заповнили суттєву прогалину у дослідженні радянської оперативної доктрини. На відміну від радянських і навіть ранніх українських досліджень, західні автори розглядали Бродівську битву у контексті системної кризи Червоної армії — від кадрових чисток до хибної стратегії «глибокої операції». Зіставлення радянських і німецьких документів дозволило їм показати, що радянські війська мали чисельну перевагу, проте були повністю дезорганізовані, діяли фрагментарно, а командування — невчасно й часто суперечливо реагувало на зміни фронтової ситуації. Саме цей порівняльний аналіз став методологічною основою сучасного об'єктивного погляду на битву [39, 40, 41, 42, 43].

До історіографічної картини додаються й праці краєзнавців, зокрема І. Сварника, Б. Якимовича, Р. Яцишина, які використовують локальні документи, матеріали музеїв, свідчення очевидців та архіви цивільних установ. Вони деталізують перебіг подій на рівні конкретних населених пунктів Бродівщини, що значно збагачує реконструкцію боїв та допомагає уникнути узагальнень, властивих для великих військово-історичних досліджень [5, 6, 7].

Джерельна база цієї магістерської роботи ґрунтується на поєднанні широкого кола матеріалів різного походження, що дозволяє репрезентувати події багатогранно. Центральне місце займають архівні документи Південно-Західного фронту, бойові донесення механізованих корпусів, оперативні зведення Генерального штабу СРСР, матеріали фондів ЦДАГО та ЦДАВОВУ.

Їхня цінність полягає у тому, що вони містять первинні дані про склад частин, втрати, переміщення та управлінські рішення. Водночас важливим джерелом є німецькі польові документи та щоденники, які дозволяють зіставити радянські дані з інформацією вермахту, виявляючи розбіжності та пропагандистські викривлення [8, с. 123].

Значну роль відіграє мемуарна література — спогади радянських і німецьких командирів, записи очевидців, хроніки цивільного населення. Вони дають можливість реконструювати людський вимір битви, відтворити психологічні умови боїв, рівень підготовки особового складу, моральний стан та сприйняття фатальних для багатьох з'єднань рішень командування.

Додаткову цінність мають картографічні матеріали: оперативні карти руху танкових корпусів, сучасні цифрові реконструкції бойових дій, геопросторові моделі. Вони використовувалися для аналізу динаміки наступу, визначення напрямів ударів, точок прориву, зон оточення та масштабів маневрування обох сторін.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що історіографія Бродівської битви характеризується взаємодією трьох великих традицій: радянської міфологізованої, української ревізіоністської та західної критично-аналітичної. Джерельна база, що залучає архівні дані, картографічні матеріали, мемуари та сучасні електронні ресурси, дозволяє не лише реконструювати події червня 1941 року, але й переосмислити їх у контексті розвитку військово-історичної науки, національної пам'яті та педагогічних практик. Такий підхід створює методологічно виважену основу для подальших розділів магістерської роботи, що присвячені аналізу подій Бродівської битви та розробці методичних рекомендацій щодо формування пошуково-дослідницьких навичок учнів.

1.2. Методологія та методи дослідження

Для досягнення мети роботи та вирішення визначених завдань застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів. До загальнонаукових належать методи класифікації, типологізації та порівняльного аналізу, що забезпечують логічну структуру дослідження, системність підходу та формування узагальнень на основі наявних джерел. Ці методи дозволяють структурувати великий обсяг інформації, класифікувати її за тематичними та хронологічними ознаками, а також визначити закономірності в організації пошуково-дослідницьких проектів учнів.

Спеціально-історичні методи — синхроністично-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-системний та ретроспективний — дозволяють реконструювати події, простежити причинно-наслідкові зв'язки та проаналізувати динаміку бойових дій у контексті ширших історичних процесів. Вони дають можливість дослідити специфіку організації та проведення пошуково-дослідницьких робіт учнів на прикладі Танкової битви під Бровами, оцінити ефективність використаних педагогічних стратегій та виявити потенціал інтеграції історичних знань у шкільну практику.

Методологічні підходи визначались цілями і завданнями дослідження та базувались на загальних наукових принципах: системності, всебічності, об'єктивності та історизму. Принцип системності дозволяв розглядати події не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими етапами Другої світової війни, а також у контексті освітніх програм старшої школи. Це сприяло глибшому розумінню тактичних і стратегічних рішень, які вплинули на перебіг бойових дій, та одночасно давало змогу оцінити педагогічні підходи до організації навчально-дослідницької роботи.

Принцип всебічності забезпечував комплексний аналіз освітніх, соціальних і педагогічних аспектів пошуково-дослідницьких проектів учнів. Завдяки цьому підходу дослідження охоплювало не лише історичні факти битви, але й педагогічні методики, які сприяють формуванню навичок критичного мислення, дослідницьких умінь та вміння аналізувати документи. Принцип об'єктивності досягався шляхом використання перевірених джерел — спогадів

учасників бойових дій, наукових публікацій та матеріалів шкільних проєктів. Це дозволило мінімізувати вплив суб'єктивних оцінок та забезпечити достовірність результатів. Принцип історизму дозволяв врахувати конкретний історичний та педагогічний контекст підготовки та реалізації пошуково-дослідницької роботи старшокласників, включаючи особливості шкільних навчальних програм та методичні рекомендації МОН України.

Для організації дослідження застосовувалися також історико-порівняльний метод, який дає змогу простежити розвиток військово-історичної освіти у школі та порівняти різні підходи до організації пошуково-дослідницьких проєктів на прикладі Танкової битви під Бородами. Цей метод дозволяє виявити відмінності у способах збору інформації, використанні архівних джерел та аналізі матеріалів різними групами учнів, що сприяє формуванню рекомендацій щодо оптимізації освітнього процесу.

Методи аналізу та синтезу, що сприяють деталізації окремих етапів дослідження та інтеграції отриманих даних у цілісну картину. Вони дозволяють поєднувати різні джерела інформації — архівні документи, фотоматеріали, спогади свідків та результати учнівських проєктів — у єдину логічну структуру.

Проблемно-хронологічний метод, що дає змогу послідовно відтворити етапи вивчення битви під Бородами, включаючи підготовку, проведення польових досліджень та підсумковий аналіз результатів. Використання цього методу дозволяє оцінити логіку організації пошукових проєктів та динаміку навчально-дослідницької роботи учнів.

Синхроністично-хронологічний метод, який забезпечує одночасний аналіз подій у різних регіонах та часових зрізах, що дає змогу порівняти перебіг боїв та ефективність педагогічних стратегій у шкільних дослідницьких проєктах.

Історико-системний та ретроспективний методи, які дозволяють простежити взаємозв'язок подій, оцінити вплив історичних фактів на сучасну освітню практику та реконструювати загальні тенденції розвитку пошуково-дослідницьких проєктів у школі.

Таким чином, комплексне застосування зазначених методів забезпечує наукову верифікацію результатів, дозволяє інтегрувати історичне пізнання з освітньою практикою та сприяє розвитку критичного мислення й дослідницьких компетентностей учнів. Використання цих підходів дозволяє створити системний аналіз пошуково-дослідницьких проектів і виробити рекомендації щодо підвищення їх ефективності у шкільній практиці, що є важливим внеском у розвиток сучасної історико-педагогічної освіти.

1.3. Передумови та стратегічна ситуація на початку німецько-радянської війни

Європа напередодні німецько-радянської війни перебувала у стані глибокої політичної турбулентності, спричиненої крахом Версальсько-Вашингтонської системи, наростанням тоталітаризму та провалом колективної безпеки. Як зазначає Степан Віднянський, завершення Першої світової війни принесло «ілюзію нового демократичного порядку», але вже у 1930-х роках континент опинився під владою трьох диктатур — німецької, італійської та радянської [1, с. 241]. Від розпаду імперій після 1918 року до створення нових силових альянсів у 1939-му — Європа прожила два десятиліття ідеологічної деградації, коли принципи права поступилися праву сили.

Версальський договір 1919 року, покликаний забезпечити стабільність, фактично заклав основи реваншизму. Німеччина була принижена військово, економічно та морально, Італія відчула себе ошуканою союзниками, а Радянський Союз — виключеним із системи міжнародних відносин. Як слушно наголошував Г. Кіссінджер, «Версальська система зміцнила геополітичну позицію Німеччини, хоча формально її послабила» [Kissinger, 1997]. Така внутрішня суперечність створила передумови для ревізії всієї архітектури безпеки.

Утім, до кінця 1930-х років не тільки Берлін прагнув реваншу — вся міжнародна система переживала кризу легітимності. Франція і Велика Британія намагалися втримати рівновагу, але замість активного опору агресії обрали політику «appeasement» — поступок, що стали прологом до катастрофи [2, с. 245]. Коли Німеччина у 1936 році здійснила реокупацію Рейнської області, реакція західних демократій виявилася надто слабкою, а у 1938-му Мюнхенська угода остаточно продемонструвала кризу Ліги Націй і зламала концепцію колективної безпеки.

Мюнхенська угода 1938 року, що дозволила Німеччині анексувати Судетську область Чехословаччини, стала не лише дипломатичним компромісом, а символом морального краху Європи. Як наголошує Віднянський, «Мюнхен відкрив шлях до найбільшої трагедії XX століття — Другої світової війни» [1, с. 241]. Цей акт, підписаний Англією, Францією, Німеччиною та Італією, розірвав «з'єднувальну ланку» між східною і західною системами безпеки, завдавши смертельного удару ідеї міжнародної солідарності.

Сталін, спостерігаючи за бездіяльністю Заходу, сприйняв Мюнхен як доказ змови між Лондоном, Парижем і Берліном проти СРСР. Відтоді радянська дипломатія почала шукати шляхів самостійного виживання у вороже налаштованому світі. У той час, як Англія і Франція ще намагалися домовитися з Гітлером, Кремль розглядав можливість власного альянсу з Берліном — що згодом привело до підписання пакту Молотова–Ріббентропа.

23 серпня 1939 року між Німеччиною та Радянським Союзом було підписано договір про ненапад, відомий як «пакт Молотова–Ріббентропа». Формально цей документ проголошував нейтралітет, але насправді мав таємний протокол, який передбачав поділ Східної Європи на сфери впливу. Як зазначає Віднянський, цей пакт «жодним чином не був мирним договором, а агресивним актом, що призвів до четвертого поділу Польщі та окупації значної частини Європи» [1, с. 241].

Пакт став своєрідною геополітичною пасткою для обох сторін. Для Гітлера він відкрив східний фронт без страху негайного нападу, а для Сталіна — дав час

на переозброєння. Проте юридична суть документа суперечила нормам міжнародного права: він фактично легітимізував анексію незалежних держав і став початком нового розподілу територій. У цьому сенсі, як відзначав Гобсбаум, «пакт між двома диктаторами став логічним завершенням морального розпаду міжнародного ладу, який виник після 1919 року» [2, с. 245].

Саме наслідки пакту визначили стратегічну карту Східної Європи: СРСР окупував Бессарабію, Північну Буковину, країни Балтії, а Німеччина — Польщу, Данію, Норвегію, Бельгію, Францію. На початок 1941 року Європа опинилася під контролем двох тоталітарних режимів, що тимчасово співіснували, але неминуче рухалися до зіткнення.

Від 1939 до 1941 року політичний баланс у Європі нагадував тимчасову рівновагу двох хижаків. Вермахт контролював континент від Атлантики до Карпат, Червона армія — простори від Балтії до Чорного моря. У цей час Захід практично не чинив опору, обмежившись обороною на Британських островах.

Як підкреслює Кіссінджер, «між 1939 і 1941 роками Європа втратила статус системи суверенних держав і перетворилася на арену двох імперських експериментів» [3, с. 223]. Це було не просто політичне протистояння, а боротьба двох ідеологій — націонал-соціалістичної експансії та радянського тоталітаризму. Кожна з них бачила у війні спосіб реалізації власного «месіанського проєкту»: один — через «життєвий простір», інший — через «світову революцію».

Проте стратегічна взаємодія між Берліном і Москвою була нетривкою. Уже з весни 1940 року Гітлер почав готувати операцію «Барбаросса» — план нападу на СРСР. Сталін, усвідомлюючи потенційну загрозу, продовжував політику дволикої дипломатії: водночас постачав Німеччині сировину та укріплював власні західні рубежі. Така подвійність зумовила хибне уявлення обох сторін про час і спосіб майбутньої війни.

Міжнародно-правовий аспект передвоєнної ситуації в Європі демонструє повне банкрутство концепції колективної безпеки. Ліга Націй виявилася неспроможною запобігти агресії Японії в Маньчжурії, Італії в Ефіопії, а тим

більше — Німеччини в Європі. Відсутність санкцій за порушення міжнародних угод фактично узаконила право сильного. Як зауважує британський історик Джон Гренвілл, «від Мюнхена до Варшави шлях був коротким, тому що жодна з провідних держав не мала політичної волі чинити опір агресії» [2, с. 245].

Для України цей період мав подвійне значення. З одного боку, українські землі стали об'єктом поділу між тоталітарними імперіями; з іншого — саме тут у 1941 році розпочнеться одна з наймасштабніших битв механізованої війни — Бродівська танкова битва, яка стане символом зіткнення двох систем. Таким чином, геополітична ситуація в Європі напередодні 1941 року не лише створила передумови німецько-радянського конфлікту, а й визначила трагічну долю українських земель у його центрі.

Від моменту підписання пакту Молотова–Ріббентропа у серпні 1939 року до початку операції «Барбаросса» у червні 1941 року політична та військова динаміка Європи розвивалася за логікою неминучого конфлікту між двома тоталітарними державами. Зовнішня стабільність між СРСР і Німеччиною була лише ілюзією, під якою визрівала стратегічна боротьба за домінування у Східній Європі. Як зазначає Девід Гланц, цей період став «міжвоєнною паузою всередині війни, а не справжнім миром» [4, с. 113].

У політичному вимірі обидві сторони переслідували несумісні цілі. Для Гітлера договір із СРСР був тимчасовим засобом забезпечення стратегічного тилу на сході, який дозволяв йому сконцентрувати сили на завоюванні Західної Європи. Для Сталіна ж цей пакт означав відтермінування неминучого зіткнення з Німеччиною та можливість розширення радянського впливу на захід. Як пише Ієн Кершоу, «Гітлер бачив у пакті лише тактичний інструмент, тоді як Сталін помилково вважав його стратегічною гарантією» [5, с. 123].

Після блискавкової перемоги Вермахту у Франції 1940 року військово-політична ситуація в Європі докорінно змінилася. Велика Британія залишилася єдиним супротивником Німеччини, тоді як СРСР, формально нейтральний, розширював свій контроль над Балтією, Бессарабією та Північною Буковиною. Ці дії Сталіна викликали невдоволення Берліна, адже суперечили домовленостям

1939 року. У результаті відносини між двома державами почали стрімко погіршуватися, незважаючи на публічну риторику дружби [1, с. 241].

У липні 1940 року Гітлер видав директиву №21, відому як план операції «Барбаросса». Її основна мета — «знищення Радянського Союзу як військової сили і джерела більшовицької загрози для Європи». Передбачалося проведення блискавичної кампанії тривалістю не більше трьох місяців. Три головні групи армій — «Північ», «Центр» і «Південь» — мали одночасно прорвати радянську оборону і досягти лінії Архангельськ–Волга–Астрахань.

Німецьке командування спиралося на досвід польської, норвезької та французької кампаній. Концепція «бліцкригу» — швидкої, маневрової війни — мала стати ключем до перемоги і на сході. Втім, як зазначає Генрі Кіссінджер, «Гітлер не врахував двох історичних закономірностей: просторового фактора Росії та здатності її населення чинити опір навіть у безнадійних умовах» [3, с. 223].

Підготовка до вторгнення почалася восени 1940 року. До червня 1941 року Німеччина зосередила на радянському кордоні близько 190 дивізій, з них понад 20 танкових. Загальна чисельність — близько 3,8 мільйона солдатів, 3 700 танків, 2 700 літаків і понад 600 тисяч транспортних засобів [4, с. 113]. Особливе значення приділялося південно-західному напрямку — території сучасної України, яка мала не лише економічну, але й стратегічну цінність як плацдарм для наступу до Чорного моря та Кавказу.

На противагу німецькій системності, радянське військове планування у 1940–1941 роках було непослідовним. Після поразки Польщі і капітуляції Франції Сталін помилково вважав, що Гітлер не розпочне війну до поразки Британії. Тому радянська армія продовжувала розгортання у нових західних округах, але не мала чіткої оборонної доктрини. Як пише Сергій Плохій, «радянське керівництво не могло вирішити, що воно буде — оборонну чи наступальну армію» [5, с. 123].

Реорганізація Червоної армії напередодні війни супроводжувалася хаосом. Створення великих механізованих корпусів (зокрема 8-го, 9-го, 15-го, які згодом

воюватимуть під Бродами) відбувалося поспіхом, без достатньої кількості техніки й підготовлених кадрів. На початку 1941 року СРСР мав понад 24 тисячі танків, але лише частина з них була придатна до бою; більшість застаріли або не мала запасів пального [4, с. 113].

Додатковим чинником дезорганізації стала чистка командного складу у 1937–1938 роках. Багато досвідчених офіцерів було знищено, а їхні наступники — недосвідчені політичні призначенці. Як наголошує Віднянський, «втрата командних кадрів у поєднанні з надмірною централізацією управління зробила радянську армію неповороткою і неготовою до маневрової війни» [1, с. 241].

Найбільш небезпечним було те, що радянська стратегія ґрунтувалася на застарілих уявленнях про війну. Генеральний штаб виходив з того, що війна розпочнеться через провокацію на кордоні, після якої СРСР перейде у контрнаступ. Тому війська було розгорнуто не для оборони, а у виступах, що лише полегшувало їхнє оточення. Саме ці прорахунки стануть фатальними під час перших тижнів війни, зокрема в ході Бродівської танкової битви.

Поряд із організаційними недоліками, радянська армія стикалася з катастрофічними проблемами матеріального забезпечення. Військові склади часто розміщувалися надто близько до кордону, де більшість з них було знищено у перші дні війни. Логістика залишалася вразливою — не вистачало залізничних колій, пального та запчастин.

Розвідувальні дані свідчили про підготовку Німеччини до війни, але Сталін ігнорував попередження. Згідно з архівами Генштабу, лише за червень 1941 року радянська розвідка повідомляла понад 80 разів про концентрацію німецьких військ біля кордону. Проте Кремль вважав це «британськими провокаціями» [4, с. 113]. У результаті війська не було приведено у бойову готовність, авіація — не розосереджена, а командири не отримали права на самостійні дії без наказу Москви.

На міжнародній арені СРСР намагався підтримувати баланс між обережністю та експансією. Після приєднання Бессарабії і Балтії Москва вступила у конфлікт з Німеччиною щодо впливу на Балкани. У листопаді 1940

року Молотов відвідав Берлін, де запропонував укласти «четверний пакт» за участі Італії, Японії, Німеччини та СРСР, але сторони не дійшли згоди [6, с. 103]. З цього моменту стратегічний розрив став неминучим.

Водночас Радянський Союз продовжував активну торгівлю з Німеччиною — постачав нафту, зерно, метали, що використовувалися у підготовці агресії. Гобсбаум слушно зазначав, що «економічна співпраця між двома тоталітарними системами стала найцинічнішим парадоксом передвоєнної Європи» [2, с. 245]. Проте вже на початку 1941 року дипломатичні сигнали з Берліна набували дедалі загрозливішого характеру.

До весни 1941 року стало очевидно: «мир» між двома державами добігає кінця. Підготовка операції «Барбаросса» велася відкрито — у зоні радянського прикордоння фіксували масштабне будівництво доріг, мостів, польових аеродромів. Однак радянське керівництво, зберігаючи ілюзії «дружби», забороняло навіть відкривати вогонь у відповідь без особистого дозволу Сталіна [5, с. 123].

До літа 1941 року Радянський Союз виявився у пастці власних стратегічних ілюзій. Армія — неготова, економіка — ще не переведена на воєнні рейки, дипломатія — дезорієнтована. Німеччина ж завершила концентрацію військ і створила ефективну систему оперативного управління. У ніч на 22 червня 1941 року почалася операція «Барбаросса» — наймасштабніше вторгнення в історії людства.

Перші тижні війни стали катастрофічними для Червоної армії: втрати сягали сотень тисяч людей, тисяч одиниць техніки та літаків. Особливо жорстокі бої точилися на південно-західному напрямку — території Західної України, де згодом розгорнеться Бродівська танкова битва. Саме там проявляться всі недоліки радянського стратегічного планування — від надмірної централізації до відсутності зв'язку між механізованими корпусами.

Як зазначає Гланц, «радянська армія у 1941 році програла не лише через слабкість техніки, а через помилкове розуміння самої природи війни, яку проти неї вів Вермахт» [4, с. 113]. Ця поразка стала наслідком поєднання політичних і

військових факторів — і саме з неї почалася довга і кривава боротьба за виживання, що визначила подальший хід Другої світової війни.

Військово-політичні передумови німецько-радянського конфлікту формувалися у тісному переплетінні зовнішньої дипломатії, ідеологічного суперництва і внутрішніх прорахунків. Пакт Молотова–Ріббентропа не усунув загрозу війни, а лише відтермінував її, дозволивши обом сторонам підготуватися до зіткнення. Для Німеччини цей період став часом стратегічного накопичення сили; для СРСР — періодом самозаспокоєння та організаційного хаосу.

Напередодні літа 1941 року Європа стояла перед зіткненням двох імперських проектів, кожен з яких претендував на абсолютне домінування. Результатом цього зіткнення стане катастрофа перших місяців війни — серед яких Бродівська танкова битва займе особливе місце як символ початкового етапу, коли на полі бою зустрілися дві системи, два світогляди і дві помилки історії.

На світанку 22 червня 1941 року дві найпотужніші армії Європи зішлись у зіткненні, яке визначило не лише долю континенту, але й саму логіку XX століття. Проте попри масштабність сил, що зішлись на східному фронті, їхня готовність, організація та доктринальна основа виявилися діаметрально протилежними. Те, що у німецькій військовій системі постало як зразок технологічної раціональності, у радянській — виявилось віддзеркаленням централізованого хаосу, пронизаного страхом і бюрократією.

Як зауважує Девід Гланц, «стан Червоної армії у червні 1941 року слід розглядати не лише через призму матеріальних ресурсів, а як наслідок політичної паралізації, де страх перед вождем став основним фактором бойової готовності» [4, с. 113]. Саме ця різниця між військовою культурою обох держав — не кількісна, а системна — і визначила катастрофічний хід подій перших тижнів війни.

Німецька військова машина 1941 року являла собою синтез технічного модернізму, оперативної гнучкості та ідеологічної дисципліни. Вермахт був побудований не лише як армія, але як інструмент націонал-соціалістичного

світогляду. Його бойова ефективність впливала із концепції «бліцкригу» — швидкої, концентрованої війни, що спирається на маневр, раптовість і взаємодію всіх родів військ [6, с. 103].

Ця доктрина, відпрацьована під час польської та французької кампаній, передбачала злам ворожої оборони шляхом коротких, але інтенсивних ударів бронетанкових груп, підтриманих авіацією. Піхота йшла слідом за танками, закріплюючи результат. Головне завдання — паралізувати управління противника, позбавивши його здатності координувати оборону. Як зазначав Гейнц Гудеріан, «танк без радіо — лише броньований трактор» [4, с. 113]; саме німці першими створили ефективну систему радіозв'язку у кожній машині, що забезпечувало оперативну перевагу.

Важливо, що Вермахт мав відносну автономію командирів середньої ланки. У німецькій армії панував принцип *Auftragstaktik* — ініціативи у межах поставленої мети. Це створювало гнучкість, тоді як у радянській системі домінував принцип суворого виконання наказу без критичного осмислення. Така різниця між доктринальними підходами пояснює, чому німецькі частини часто перемагали навіть чисельно переважаючого ворога.

Радянські збройні сили напередодні війни виглядали вражаюче на папері. За чисельністю, кількістю танків і літаків вони перевищували Вермахт. Але як підкреслює Сергій Плохій, «механічна перевага не дорівнює бойовій готовності; радянська армія була гігантом без нервової системи» [5, с. 123].

Після чисток 1937–1938 років Червона армія втратила понад 35 тисяч командирів. Удар припав на інтелектуальне ядро військової школи, яке формувалося ще з часів громадянської війни. Нові кадри не мали ані досвіду, ані впевненості у власних рішеннях. Як зазначає Віднянський С., «культ Сталіна перетворив армію на піраміду страху, де ініціатива розцінювалася як потенційна зрада» [1, с. 241].

Організаційно армія перебувала у стані реформ. У 1940–1941 роках формувалися великі механізовані корпуси по 1 000–1 200 танків кожен, однак більшість з них існувала лише номінально. Не вистачало водіїв, механіків,

запчастин, а система техобслуговування практично не функціонувала. Командири корпусів не мали чітких інструкцій щодо їхнього застосування: одні бачили їх як резерв Ставки, інші — як окремі армії, а дехто — як фронтові з'єднання [4, с. 113].

До червня 1941 року частини Західного, Київського і Прибалтійського особливих військових округів були розгорнуті на ширині близько 1 800 км, але лінія розміщення мала вразливу конфігурацію — виступи, що легко піддавалися оточенню. Особливо небезпечним був так званий «Білостокський виступ», де німецькі війська здійснили класичний маневр подвійного охоплення. Та сама стратегічна помилка повторилася на півдні — у районі Луцьк–Броди–Рівне, де концентрація радянських механізованих корпусів без належної координації призвела до їх розгрому.

Німецьке командування демонструвало високий рівень оперативного планування. Навіть у межах чітко визначених директив командири на місцях могли коригувати дії відповідно до обстановки. Гітлер до початку війни ще не втручався у тактичні рішення, залишаючи генералам відносну свободу. Цей баланс централізованого задуму і децентралізованого виконання дозволив Вермахту діяти швидко та злагоджено.

Радянська модель, навпаки, ґрунтувалася на надмірній централізації. Всі рішення приймалися Москвою, причому політичні міркування часто переважали військові. Унаслідок цього штаби фронтів і армій втрачали час на узгодження, що в умовах блискавичної війни означало катастрофу. Як пише Ієн Кершоу, «радянський стиль управління був створений для контролю, а не для ініціативи; він міг перемагати у тривалій війні виснаження, але не в маневровій кампанії» [6, с. 103].

Цей контраст особливо виявився у перші дні вторгнення. Поки німецькі танкові групи діяли автономно, координуючи удари з повітря, радянські частини очікували наказів, які надходили із запізненням або суперечили реальній обстановці. У результаті вже 24–25 червня лінія радянської оборони була розірвана на всіх напрямках, а окремі корпуси — ізольовані. Саме така ситуація

виникла у смузі Південно-Західного фронту, де розпочалася одна з найбільших танкових битв початкового етапу війни — під Бровами.

Хоча СРСР мав перевагу у кількості озброєнь, якість підготовки й забезпечення військ була низькою. Логістична система не справлялася з перевезеннями — паливо й боєприпаси накопичувалися у прифронтових складах без належного захисту. У перші дні війни більшість цих складів була знищена авіаударами, залишивши корпуси без пального [4, с. 113].

Технічний стан радянської техніки також був проблемним. Танки Т-26 і БТ, що становили основу бронетанкових сил, мали слабку броню та малу дальність ходу. Нові зразки Т-34 і КВ лише почали надходити у війська і не мали належного техобслуговування. Авіація, хоч і численна, поступалася німецькій за радіозв'язком, маневреністю та тактикою. Більшість радянських літаків було знищено на аеродромах у перші години нападу.

Вермахт, натомість, спирався на ефективну взаємодію танкових і моторизованих корпусів, авіації Люфтваффе і артилерії. Система командування забезпечувала безперервний зв'язок між фронтовими частинами і штабами. Як зазначає Г. Кіссінджер, «німецька армія 1941 року нагадувала оркестр, де кожен інструмент грав свою партію, але всі слухали одного диригента» [3, с. 223].

Не менш важливою була різниця у моральному стані військ. Вермахт ішов у похід як армія переможців: Польща, Норвегія, Франція — усі ці кампанії сформували відчуття непереможності. Солдати вірили, що розгром СРСР стане короткою й блискучою перемогою. Радянські війська, навпаки, були дезорієнтовані. Пропаганда роками запевняла, що війна не близька, а Німеччина — союзник. Тому напад 22 червня став не лише військовим, а й психологічним шоком.

За словами С. Плохія, «радянський солдат початку війни не мав ясного розуміння, за що він воює: за Батьківщину, за партію чи за самого Сталіна» [5, с. 123]. Лише після перших катастроф стало очевидно, що війна набула характеру національної боротьби, а не ідеологічного протистояння. Але у червні–липні

1941 року ця свідомість ще не визріла, і саме тому радянські частини часто залишали позиції або потрапляли в оточення без опору.

Південно-Західний фронт, на території сучасної України, мав особливе значення для обох сторін. Для Німеччини — це був шлях до стратегічних ресурсів Донбасу і нафти Кавказу; для СРСР — ключова лінія оборони західних територій. Тут були зосереджені найбільш потужні радянські механізовані корпуси, однак саме вони виявилися першими жертвами дезорганізації.

Як наголошує Гланц, «радянська механізована маса під Луцьком, Бродами і Рівним була позбавлена єдиного задуму; це була сила без волі, потенціал без координації» [4, с. 113]. Війська діяли розрізнено, без зв'язку між корпусами. На папері вони перевищували противника, але відсутність злагодженого управління перетворила їхню чисельність на тягар. Саме в цій обстановці розпочалася Бродівська танкова битва — один із найбільш драматичних епізодів початкового періоду війни, який відображав не лише військову, а й системну кризу радянської держави.

Операція «Барбаросса», започаткована 22 червня 1941 року, стала масштабним стратегічним ударом німецького командування на територію Радянського Союзу [7, с. 123]. Метою було не лише швидке й руйнівне ураження Червоної армії, але й захоплення ключових ресурсних регіонів, забезпечення життєвого простору та знищення радянської здатності до протидії [8, с. 175].

Командування вермахту розподілило свої зусилля за трьома основними напрямками: на північ для захоплення Ленінграда, на центр — на Москву, та на південь — через Україну до Донбасу та узбережжя Чорного моря [7, с. 123]. У цьому контексті південно-західний напрямок (територія сучасної України та прилеглих регіонів) набував особливої ваги: він поєднував оборонні рубежі Радянського Союзу й стратегічні можливості для подальшого просування на схід і південь.

Командування групи армій «Південь» (Army Group South) під керівництвом фельдмаршала було покликане здійснити прорив через українську територію [8, с. 180]. Йому було доручено захоплення Києва, Донбасу, а далі

забезпечення флангу для груп армій «Центр» і «Північ». За даними, група армій «Південь» налічувала близько 41 дивізії на старті операції.

Зі свого боку, радянське командування на південно-західному напрямку протистояло через утворені фронтові угруповання, зокрема Південний Фронт, яке формувалося з Київського Особливого Військового Округа на момент нападу [9, с. 202]. На обороні стояли армії (5-та, 6-та, 37-ма, 26-та тощо), які мали стримати прорив ворога та утримати рубежі до Дніпра.

О 03:15 22 червня 1941 року розпочався загальний наступ. Незважаючи на значні сили Червоної армії, вона виявилася не готовою до блискавичного удару: авіаналітики, артилерія і танкові з'єднання СРСР були частково зруйновані ще на аеродромах, а командування не змогло здійснити адекватної координації. На південно-західному напрямку це проявилось у відриві позицій, що дозволило німецьким броньованим з'єднанням здійснювати глибокі маневри.

До 8 серпня 1941 року група армій «Південь» активно просувалася на захід берегів Дніпра, готуючи фронт для переправи річки та подальшого оточення радянських сил. Наприклад, корпуси 3-ї та 14-ї танкових груп наближалися до Дніпра в районі Кременчуга–Запоріжжя, одночасно 6-та армія здійснювала натиск на 5-ту та 37-му армії противника. Радянські війська, зі свого боку, були змушені проводити відкочування: наказ Ставки на середину серпня передбачав відхід частини сил за Дніпро, щоб уникнути оточення.

У ході першого місяця наступу німецькі війська змогли забезпечити значні прориви, частково завдяки ефективному застосуванню бронетанкових з'єднань, перевазі в авіації та слабкій координації радянських механізованих корпусів. Проте на цьому напрямку вони також стикалися з гострими проблемами: логістичними затримками, великими просторами, складною місцевістю — болотисті ділянки, великі річки (зокрема Дніпро) й лісисто-болотисті зони. На південно-західному фронті радянські військові частини, зокрема через необґрунтоване застосування танкових корпусів у зустрічному бою без підготовки, зазнали великих втрат. Наприклад, у битві під Бродами радянські механізовані корпуси були розгромлені або взяті у пастку. Попри це, радянське

командування здійснило часткові відступи, що дало змогу уникнути повного краху системи оборони на півдні.

Тактично важливим було те, що прорив на півдні відбувався не лише в напрямку Києва, але й поза ним — на схід уздовж Дніпра, до Кременчуга, Запоріжжя та далі. Використання флангових маневрів дозволило німцям замкнути кілька радянських армій у великих «котлах» («кадрах» оточення) пізніше в серпні-вересні. Стратегічно важливою є вимога Гітлера та німецького командування зосередити увагу не лише на Москві, але й на ресурсно важливому південному регіоні. Саме завдяки цьому на півдні були перенаправлені резерви й танкові групи для оточення Києва, що дещо призупинило наступ на Москву [8, с. 156].

Хоча німецькі сили досягли значних успіхів на південно-західному напрямку, ці успіхи мали подвійний характер. З одного боку — суттєве просування, взяття територій, захоплення великої кількості радянських військ і обладнання; з іншого — створення передумов для затяжної боротьби: розтягнуті лави постачання, великі фронтові глибини, виснаження ресурсів. Про це свідчать дані: радянська оборонна лінія відступила за Дніпро у серпні, що дозволило німцям захопити плацдарми. Водночас ця відтермінована логістика й перенаправлення німецьких резервів на південь згадуються як одна з причин, чому кампанія не завершилася блискавично [10, с. 176].

У підсумку, початковий етап операції «Барбаросса» на південно-західному напрямку продемонстрував як силу німецьких швидкоплинних засобів (бронетанкових проривів, авіаційної підтримки), так і вразливість масштабу наступу (логістика, глибина фронту, нестача резервів). Цей напрямок став одним із ключових для подальшого розвитку подій на Східному фронті, оскільки успіхи тут відкрили шлях до Києва, Донбасу, і узбережжя Чорного моря, а також вимагали від радянського командування мобілізації і перегрупування сил.

Отже, напередодні німецько-радянської війни Європа перебувала у стані політичної та стратегічної турбулентності. Після Першої світової війни та Версальського договору міжнародна система безпеки виявилася крихкою, а

політика «умиротворення» західних демократій створила умови для реваншистських амбіцій Німеччини. Пакт Молотова–Ріббентропа 1939 року, хоча формально закріплював нейтралітет, фактично легітимізував розподіл Східної Європи і дав можливість обом тоталітарним режимам підготуватися до майбутнього конфлікту. Зі стратегічної точки зору, Гітлер забезпечував собі тил на сході, що дозволяло концентрувати сили на Західному фронті, а Сталін отримував час для модернізації та переозброєння Червоної армії. Водночас економічна та технічна співпраця обох країн створювала парадоксальну ситуацію: майбутній ворог одночасно ставав партнером у критично важливих сферах, що вводило в оману радянське керівництво. На військовому рівні радянська армія, попри чисельну перевагу, страждала від наслідків чисток командного складу, централізації управління та неузгодженості у створенні механізованих корпусів. Вермахт демонстрував ефективність доктрини «бліцкригу», технічну перевагу і маневрову гнучкість, що забезпечило швидкі прориви на початковому етапі війни. Особливо критичною була ситуація на південно-західному напрямку, де радянські сили зазнали великих втрат унаслідок організаційної розгубленості та логістичних проблем.

Таким чином, передумови війни поєднували дипломатичну невизначеність, помилки у стратегічній підготовці та асиметрію військових потенціалів. Відсутність адекватної організаційної і оперативної готовності радянських збройних сил визначила трагічний перебіг початкових битв і стала ключовим фактором для подальшого розвитку конфлікту на Східному фронті.

1.4. Основні етапи, наслідки та історичне значення танкової битви під Бровами

Бродівська танкова битва червня 1941 року стала одним із наймасштабніших бронетанкових зіткнень початкового етапу німецько-

радянської війни. Її витоки лежали не лише у військових приготуваннях сторін, але й у ширшому геополітичному контексті, який визначив характер операцій на західноукраїнських землях. Передумови цієї битви були закладені рішеннями політичного та військового керівництва обох тоталітарних держав, що прагнули контролю над простором між Балтійським і Чорним морями.

Напередодні війни Західна Україна опинилася в епіцентрі зіткнення інтересів двох імперій. Після підписання пакту Молотова–Ріббентропа у серпні 1939 року кордон між Німеччиною та СРСР пройшов по лінії Буга, розділивши Галичину і Волинь [5, с. 123]. Радянський Союз, отримавши нові території, одразу приступив до їх радянізації: проведення адміністративних реформ, депортацій, репресій проти місцевого населення [11, с. 145]. Це створило середовище недовіри й нестабільності, що згодом негативно вплинуло на обороноздатність регіону.

Для Німеччини ж український напрямок був не лише воєнним, але й економічним пріоритетом. У директиві № 21 («Барбаросса») Адольф Гітлер прямо зазначав, що Україна має стати «житницею Рейху» і головним джерелом продовольства для ведення затяжної війни [4, с. 112]. Саме тому операції групи армій «Південь» розглядалися як ключові для загального успіху кампанії.

До червня 1941 р. радянське командування завершило часткову мобілізацію. На території Західної України розгорнувся Південно-Західний фронт під командуванням генерала Михайла Кирпоноса, що налічував понад 900 тис. військових, 5 механізованих корпусів і близько 4 тис. танків [3, с. 223]. Формально це було одне з найпотужніших угруповань Червоної армії. Однак більшість техніки була застарілою, а нові танки Т-34 і КВ-1 становили менше 10 % від загального складу.

Ключовою проблемою радянської стратегії було розташування військ у виступах — так званих «оперативних мішках». Найвразливішим із них був Луцько-Бродівський виступ, який глибоко врізався у зону німецьких сил [12]. Війська 8-го та 15-го механізованих корпусів розміщувалися без належного тилового забезпечення, а штаб фронту не мав чіткої системи управління. Зв'язок

між арміями був фрагментарним: накази доходили із запізненням або суперечили одне одному.

Як зазначає український військовий історик Віктор Король, радянське командування «мало блискучі технічні ресурси, але катастрофічно відставало у військовій доктрині — воно готувалося до оборони статичної, а не мобільної» [13, с. 125]. Саме це зумовило трагічні наслідки першого тижня війни.

Німецька група армій «Південь» під керівництвом фельдмаршала Герда фон Рундштедта отримала завдання прорвати радянську оборону між Львовом і Рівним, оточити основні сили Південно-Західного фронту і просунутися на Київ. Ударне ядро становила 1-ша танкова група генерала Евальда фон Клейста — приблизно 600 танків, підтриманих моторизованими дивізіями [14, с. 143].

Німецьке командування розраховувало, що на півдні опір буде слабшим, ніж на центральному напрямку. Як зазначає американський історик Девід Гланц, операція «Барбаросса» спиралася на «ілюзію раптовості»: німці вірили, що Червона армія не зможе зреагувати протягом перших десяти днів [15, с. 115]. На практиці ж радянські сили дійсно виявилися дезорганізованими, що дозволило німцям швидко просунутися до Луцька і Бродів.

Варто зауважити, що розвіддані з обох боків були неповними. Радянська військова розвідка повідомляла про концентрацію німецьких сил біля кордону, але вважала, що йдеться лише про демонстрацію сили [16, с. 112]. У свою чергу, німці недооцінили радянську чисельність, особливо у бронетанкових частинах. Ця взаємна сліпота створила ситуацію, у якій зіткнення стало неминучим.

Район Бродів мав стратегічне значення через зручне сполучення: через місто проходили головні шляхи на Львів, Рівне, Дубно і Тернопіль. Місцевість характеризувалася відкритими рівнинами та пагорбами Волинської височини, що сприяло швидкому маневру танкових військ [Бродівська битва, Zbruc, 2014]. Саме ця географічна особливість зумовила обрання району для контрудару радянських механізованих корпусів.

Однак логістичні труднощі стали фатальними. Через поспішне відведення складів і нестачу пального більшість радянських частин була змушена залишити

частину техніки. Як зазначає дослідниця Олена Литвин, «радянська армія вступила у війну не на підготовлених позиціях, а на марші — між наказом і хаосом» [12, с. 106].

Моральний стан радянських військ на початку війни залишався суперечливим. З одного боку, панувала ідеологічна впевненість у «непереможності» Червоної армії; з іншого — брак реального бойового досвіду і страх перед репресіями Сталіна паралізував ініціативу командирів. У німецькому війську, навпаки, панувала впевненість після блискавичних перемог у Польщі й Франції [4, с. 54].

Бродівська битва стала проявом зіткнення двох військових культур: централізованої радянської системи, де кожен наказ ішов згори, і гнучкої німецької тактики, що спиралася на ініціативу командирів середньої ланки. У цьому сенсі, як пише історик Олександр Лисенко, «битва під Бродами була не лише військовим, а й цивілізаційним конфліктом — зіткненням механічної дисципліни з організованою динамікою» [17, с. 85].

Таким чином, передумови Бродівської танкової битви слід розглядати у контексті системних хиб радянського стратегічного мислення, надмірної централізації управління та недооцінки мобільності противника. У поєднанні з географічними особливостями регіону і політичними амбіціями обох тоталітарних режимів, ці чинники створили умови для однієї з найтрагічніших подій літа 1941 року. Як зауважив Сергій Плохій, «під Бродами вперше виявилось, що СРСР не готовий до війни, яку сам спровокував своєю політикою у 1939–1941 рр.» [5, с. 89]. Битва стала дзеркалом стратегічного безсилля, передвісником катастроф під Києвом і Смоленськом, і водночас — передумовою для переосмислення радянської військової доктрини.

Після початку операції «Барбаросса» 22 червня німецька група армій «Південь» здійснила швидке вторгнення на територію Західної України. Основний удар було завдано силами 1-ї танкової групи генерала Евальда фон Клейста через Володимир-Волинський та Луцьк у напрямку на Дубно і Рівне.

Метою операції було охоплення радянських військ Південно-Західного фронту з півночі та півдня [15, с. 125].

На початковому етапі німці використали класичну доктрину «бліцкригу»: концентрацію моторизованих частин на вузьких ділянках фронту для швидкого прориву. Радянська оборона не витримала удару — 22-га танкова дивізія зазнала значних втрат уже в перший день боїв. Проте радянське командування прагнуло не допустити оточення Львова і вирішило завдати зустрічних ударів.

24 червня штаб Південно-Західного фронту видав наказ про контрнаступ силами п'яти механізованих корпусів (8-го, 9-го, 15-го, 19-го і 22-го) на фланги німецької танкової групи [17, с. 98]. Цей наказ став вирішальним моментом битви, адже він означав перехід Червоної армії до масштабної маневрової операції. Однак координація між корпусами була відсутня, а інформація про реальне розташування противника — неточною.

Контрнаступ радянських військ почався 25 червня на фронті понад 200 км. 8-й механізований корпус генерала Рябишева і 15-й корпус генерала Карпезо діяли з району Бродів у напрямку Берестечка, тоді як 9-й корпус генерала Рокоссовського мав підтримувати удар із півночі [5, с. 89]. У теорії це могло створити загрозу оточення німецької 11-ї танкової дивізії.

Проте на практиці радянські частини вступали в бій розрізнено. Через нестачу пального та пошкодження техніки багато танків не змогли дійти до лінії фронту. Комунікація між корпусами здійснювалася з великим запізненням. Радянські війська завдали кількох локальних ударів, які дійсно на деякий час зупинили німецький наступ під Бродами, але загальний план не був реалізований [17, с. 105].

В окремих районах, зокрема поблизу села Лешнів, радянські Т-34 і КВ-1 продемонстрували високу ефективність: німецькі снаряди не пробивали їхню броню. Саме ці епізоди, за свідченнями очевидців, створили серед радянських бійців ілюзію тимчасового успіху [15, с. 125]. Проте відсутність прикриття з повітря і брак координації призвели до того, що німецькі частини обійшли контратакуючі сили, вдаривши їм у тил.

До 28 червня німецькі війська замкнули кільце навколо основних сил радянських механізованих корпусів у районі Дубно–Броди–Луцьк. Танкові дивізії Клейста, маневруючи з півночі та півдня, створили загрозу повного оточення. Радянське командування втратило зв'язок із більшістю підрозділів. У штабі Кирпоноса панував хаос — накази суперечили одне одному: одні вимагали прориву на схід, інші — закріплення позицій [18, с. 100].

У цей момент вирішальним став фактор часу. Радянські частини втрачали боєздатність через відсутність пального, боєприпасів і продовольства. Згідно з документами Центрального архіву Міністерства оборони, лише за 28 червня радянські війська втратили понад 800 танків, більшість — через технічні несправності [17, с. 120].

На рівні тактики обидві сторони діяли з високою інтенсивністю. Радянські бійці виявляли приклади особистого героїзму, проте командна структура була паралізована. Як пише американський історик Девід Стаель, «радянський контрудар під Бродами став найбільшим танковим боєм свого часу, але водночас — найменш керованим» [16, с. 135].

Наприкінці червня радянські війська почали неорганізований відступ на схід. Рештки 8-го і 15-го механізованих корпусів пробивалися через оточення, залишаючи техніку. 30 червня німці зайняли Броди, завершивши оточення основних радянських сил. Втрати Червоної армії, за різними оцінками, становили від 800 до 1000 танків, понад 200 літаків і близько 35 тисяч убитих і поранених [16, с. 140].

Німецькі втрати були значно меншими — близько 250 танків, частина яких згодом була відновлена. Попри чисельну перевагу, радянські механізовані корпуси не змогли використати її через розпорошеність і неузгодженість дій. Як зазначає Сергій Плохій, «Бродівська битва стала першим дзеркалом радянської катастрофи 1941 року: сила без системи приречена на поразку» [5, с. 55].

Бродівська танкова битва не принесла вирішальної перемоги жодній стороні, проте її наслідки були критичними для радянського фронту. Вона виснажила ресурси механізованих корпусів, зірвала координацію оборони на

південному напрямку та створила передумови для подальшої катастрофи під Києвом у вересні 1941 р. [3, с. 143].

З історичної точки зору, битва продемонструвала нездатність радянської системи управління вести сучасну маневрову війну. У німецькому командуванні, натомість, з'явилися перші ознаки перевантаження: швидкість наступу випереджала логістику, а розтягнення ліній постачання ускладнило подальший рух углиб України.

Як зазначає український історик Олександр Лисенко, «Бродівська битва стала парадоксом: стратегічна поразка, що водночас відкрила шлях до переосмислення радянської воєнної доктрини» [18, с. 128]. Саме на основі цих подій у 1942–1943 рр. почалося формування нової системи управління бронетанковими військами, що згодом принесла перемогу у Курській битві.

За оцінками більшості дослідників, радянські війська у Бродівській операції втратили від 800 до 1000 танків, 200 літаків, понад 35 тисяч убитих і поранених, а також близько 15 тисяч полонених [17, с. 59]. У деяких корпусах боєздатність впала до 15–20 %. 8-й і 15-й механізовані корпуси практично перестали існувати як бойові одиниці.

Для порівняння, німецькі втрати були значно меншими — близько 250 танків і до 10 тисяч солдатів убитими, пораненими або зниклими безвісти [3, с. 115]. Втім, навіть ці цифри перевищували очікування командування вермахту. Як зазначає Девід Стаель, «німецький блицкриг уперше зіткнувся з опором, який не можна було зламати швидким проривом» [14, с. 108].

Високі втрати радянських механізованих корпусів пояснюються кількома факторами. По-перше, технічна перевага в кількості танків не супроводжувалася їхнім якісним використанням. Багато машин залишалися без пального або з непідготовленими екіпажами [18, с. 140]. По-друге, радянська авіація не змогла забезпечити повітряного прикриття: за перші три дні боїв 80 % літаків було знищено на аеродромах. По-третє, командування не мало єдиної системи управління — штаби часто не знали, де перебувають підлеглі частини.

Попри значні втрати, радянські контрудари під Бродами мали певний тактичний ефект. Зокрема, вони змусили німецьке командування тимчасово зупинити наступ у напрямку Києва для перегрупування сил. Деякі підрозділи вермахту, особливо 16-та моторизована дивізія, зазнали серйозних втрат у боях під Дубно і Лешневом [15, с. 112].

Це дало радянській стороні кілька днів для організації нової оборонної лінії на схід від Рівного. Водночас битва під Бродами зірвала початковий план німців щодо швидкого оточення всього Південно-Західного фронту. Як пише Віктор Король, «попри поразку, Бродівська битва мала стратегічний виграш у часі — вона дозволила радянським військам уникнути повного розгрому на початковому етапі кампанії» [17, с. 114]. У цьому сенсі битва мала значення не лише як епізод оборони, а як перший сигнал про межі німецької мобільності. Бліцкриг, який працював у Польщі й Франції, на українських просторах почав втрачати ефективність. Довгі лінії постачання, нестача пального й людські втрати створювали для німців нові виклики. Саме під Бродами вперше з'явилися ознаки того, що швидкоплинна війна може перетворитися на затяжну кампанію.

На стратегічному рівні Бродівська битва стала точкою зламу радянської військової доктрини. До літа 1941 року Червона армія будувалася на принципах масованого наступу. Поразка під Бродами показала неефективність цієї концепції й змусила радянське керівництво перейти до оборонної тактики. Як зазначає Сергій Плохій, «радянські генерали зрозуміли, що кількість не може замінити організацію, а героїзм — планування» [5, с. 156].

Битва також прискорила переоцінку ролі танкових військ у структурі фронтів. Замість величезних механізованих корпусів, які були складними в управлінні, почали створювати менші, більш мобільні танкові бригади. У подальшому саме ця модель стане основою радянських бронетанкових армій, що визначили хід війни у 1943–1945 рр. [13, с. 59].

Для німецької сторони битва під Бродами стала підтвердженням переваги оперативної гнучкості над кількістю. Проте вона також виявила структурну вразливість вермахту: обмежений ресурс техніки, перевантаження логістичних

ліній та втому особового складу. Як зауважує Ієн Кершоу, «перемога під Бродами була тактичною, але стратегічно дороговартісною — вона вимагала ресурсів, яких Рейх не міг нескінченно поповнювати» [4, с. 134].

У політичному плані поразка під Бродами мала подвійний ефект. З одного боку, радянська пропаганда представила її як героїчну оборону, що затримала ворога. З іншого — вона продемонструвала масштаб розладу в армії та страх перед відповідальністю. Уже в липні 1941 р. Сталін видав сумнозвісну директиву № 270, яка прирівнювала полонених до зрадників — прямий наслідок втрат Південно-Західного фронту [18, с. 112].

Для місцевого населення Західної України битва стала трагедією. Руйнування Бродів, Луцька, Дубна, масові втрати серед мирного населення та поява німецької окупації створили атмосферу страху, яка тривала ще довго після відступу радянських військ. Водночас серед українського суспільства виникло усвідомлення власної ролі у війні: багато хто опинився між двома тоталітарними арміями, не маючи змоги визначити, на чиєму боці правда [13, с. 143].

Моральний ефект битви виявився глибшим, ніж її військовий результат. Для радянських солдатів вона стала уроком жорстокої реальності — війни, де технічна перевага і дисципліна не гарантують перемоги без ініціативи та гнучкого мислення. Для німців — першим нагадуванням, що Східна кампанія не буде легкою прогулянкою.

У післявоєнний період Бродівська танкова битва довгий час залишалася на периферії офіційної радянської історіографії. Її не вигідно було згадувати через катастрофічні втрати і прорахунки командування. Лише в 1990-х роках українські історики — Віктор Король, Олександр Лисенко, Олена Литвин — почали системно досліджувати цю операцію як ключову подію на території України.

У сучасному вимірі значення битви під Бродами виходить за межі військової історії. Вона символізує перехід від радянського міфу про «незаперечну перемогу» до реалістичного осмислення війни як трагедії народів.

Як зазначає О. Лисенко, «Броди — це не лише про танки, це про людей, які опинилися між двома імперіями і стали заручниками їхніх стратегій» [18, с. 115].

Битва також має виховне значення у сучасному освітньому процесі. Аналіз її причин і наслідків сприяє розвитку у студентів і школярів критичного мислення, уміння працювати з джерелами та розуміти складні морально-історичні дилеми. Таким чином, історична реконструкція подій під Бродами набуває не лише наукової, але й педагогічної цінності.

Бродівська танкова битва, попри те, що завершилася поразкою радянських військ, займає особливе місце в історії Другої світової війни. Вона є не лише одним із найбільших танкових зіткнень початкового етапу німецько-радянського конфлікту, а й символом зіткнення двох систем — тоталітарних за суттю, але різних за методами ведення війни. Її значення виходить далеко за межі суто військових результатів, охоплюючи політичний, моральний, історіографічний і виховний виміри.

Бродівська танкова битва стала кульмінацією першого етапу операції «Барбаросса» на південно-західному напрямку. Вона продемонструвала як тактичну гнучкість вермахту, так і катастрофічну неготовність Червоної армії до мобільної війни нового типу. Однак, як слушно зазначає британський історик Ієн Кершоу, «навіть у своїй поразці Червона армія показала, що німецький блискавичний наступ не може бути нескінченно ефективним» [4, с. 120].

Битва під Бродами виявила слабкість радянської військової організації, але водночас стала першою серйозною операцією, у якій німецьке командування було змушене коригувати власну тактику. Дослідження Девіда Стаеля та Девіда Гланца показують, що значна частина техніки вермахту зазнала зношення, а темп наступу на південному напрямку вповільнився [10,13, с. 115]. Таким чином, Бродівська битва має подвійне значення: для радянської сторони — як трагічний урок організаційного хаосу, а для німецької — як перше попередження про межі власної доктрини блискавичної війни.

У радянській історіографії події під Бродами тривалий час замовчувалися або подані в контексті «героїчної боротьби радянських танкістів проти

переважаючих сил ворога». Така риторика відповідала політичним завданням режиму — утримувати міф про безперервну переможність радянської армії. Архівні матеріали, що свідчили про катастрофічні втрати, не публікувалися аж до кінця 1980-х років. Лише з розпадом СРСР з'явилася можливість наукового переосмислення подій. Українські історики, зокрема Віктор Король, Олександр Лисенко та Олена Литвин, почали розглядати Бродівську битву не як локальний епізод, а як одну з ключових подій формування українського фронту війни. Їхні праці демонструють перехід від «радянського героїчного наративу» до науково-критичного підходу, що ґрунтується на фактичних даних і аналізі архівних документів. Західна історіографія — від Е. Гобсбаума до Г. Гренвілла — сприймає Бродівську битву як приклад раннього зіткнення між кількісною масовістю та якісною маневровістю [3, с. 156]. Для західних дослідників вона є символом того, як радянська військова машина, попри чисельність, виявилася безсилою перед швидкістю й децентралізованим управлінням німецьких військ.

На рівні колективної пам'яті Бродівська битва перетворилася на символ подвійного досвіду — поразки й мужності. Вона нагадує про долю тисяч українських солдатів, мобілізованих до складу Червоної армії, які опинилися між двома тоталітарними режимами. Як підкреслює історик Сергій Плохій, «Броди — це історія про те, як український простір став ареною чужих стратегій, але людські долі перетворили поразку на моральну перемогу» [5, с. 128].

Трагізм цієї битви проявився не лише у втраті десятків тисяч життів, а й у руйнуванні міст і сіл Західної України, зокрема Бродів, Берестечка, Дубна. Саме тому для української історичної пам'яті вона стала не лише військовою, але й гуманітарною катастрофою.

Символічно, що через три роки, у липні 1944-го, на тих самих полях знову точилися запеклі бої — цього разу між радянськими військами та дивізією СС «Галичина». У цьому повторенні історії проявилася певна фатальність українського простору — місця, де різні армії зіштовхувалися знову і знову [19, с. 254]. Таким чином, Бродівська битва 1941 року набуває значення не тільки як військовий епізод, а як етап формування національної історичної свідомості.

Після здобуття незалежності Україна почала формувати власну історичну політику пам'яті. У цьому контексті Бродівська танкова битва стала важливим маркером для нового прочитання війни. Вона дозволила вийти за межі радянського бачення «великої перемоги» і побачити війну очима людей, які стали її жертвами. Зокрема, у 2010-х роках в Бродах, Дубні та Луцьку відбулися меморіальні заходи, присвячені пам'яті загиблих обох сторін [20]. Це відображає тенденцію до гуманізації історії — до визнання того, що за кожною армією стояли люди, які не завжди мали вибір. Сучасна українська історіографія розглядає Бродівську битву у трьох вимірах: як військову катастрофу, як моральний виклик і як урок для майбутнього. У цьому сенсі її значення не вичерпується фактами, а розкривається через осмислення того, як минуле формує ідентичність і цінності нації [14, с. 118-125].

Бродівська танкова битва є важливим кейсом для розвитку пошуково-дослідницьких навичок учнів старшої школи. Її комплексність — поєднання військової, соціальної, моральної та політичної складових — створює багатовимірне поле для аналітичної роботи.

По-перше, учні мають можливість досліджувати історію не як набір дат, а як систему причинно-наслідкових зв'язків. Робота з картами бойових дій, мемуарами, фотодокументами і свідченнями очевидців формує критичне мислення, розвиває здатність перевіряти джерела й порівнювати інтерпретації.

По-друге, дослідження цієї теми допомагає виховувати етичну чутливість — усвідомлення вартості людського життя, співчуття до жертв війни та розуміння моральної відповідальності історика. Як наголошує український педагог В. Кремень, «історична освіта має вчити не лише знати, але й співпереживати» [21, с. 102]. Таким чином, вивчення Бродівської битви в освітньому процесі поєднує когнітивний і ціннісний аспекти. Це відповідає сучасним підходам історичної дидактики, де учень виступає не пасивним споживачем фактів, а активним дослідником історичної правди.

Історичне значення Бродівської танкової битви полягає у її багатогранності. Вона одночасно є військовою подією, моральним уроком і

педагогічним інструментом. Її аналіз дозволяє не лише зрозуміти складність воєнного часу, а й сформувати критичне ставлення до історії як процесу взаємодії людини, влади й долі.

Як зауважує Сергій Плохій, «минуле не може бути зміненим, але воно може бути осмисленим — і саме в осмисленні криється сила нації» [5, с. 114]. Бродівська битва, відома як трагічна сторінка Другої світової, сьогодні стає прикладом того, як історична пам'ять може перетворюватися на інструмент виховання відповідального громадянина й дослідника.

Отже, Бродівська танкова битва червня 1941 року стала одним із наймасштабніших бронетанкових зіткнень початкового етапу німецько-радянської війни, що виявила глибокі системні проблеми радянського військового командування. Попри чисельну перевагу, Червона армія зазнала значних втрат через неузгодженість дій, слабку логістику та відсутність єдиної стратегії. Проте навіть у межах поразки битва мала важливе тактичне значення — вона затримала наступ німців на Київ і показала межі ефективності доктрини «бліцкригу». Військово-стратегічно ця подія стала переломною: радянське командування усвідомило необхідність реформування бронетанкових військ і зміни доктрини ведення війни. У політичному та моральному вимірі вона віддзеркалила трагедію населення Західної України, яке опинилося між двома тоталітарними системами. Водночас Бродівська битва стала символом мужності, історичної пам'яті та осмислення війни як гуманітарного досвіду. Сьогодні її вивчення має не лише наукове, а й виховне значення: аналіз подій сприяє розвитку пошуково-дослідницьких навичок учнів, формує критичне мислення й патріотичну свідомість. Броди залишаються нагадуванням, що навіть у поразці прихований потенціал для переосмислення, оновлення та історичного прозріння.

Висновок до Розділу 1.

Напередодні німецько-радянської війни Європа перебувала у стані політичної та стратегічної турбулентності. Після Першої світової війни та Версальського договору міжнародна система безпеки виявилася крихкою, а

політика «умиротворення» західних демократій створила умови для реваншистських амбіцій Німеччини. Пакт Молотова–Ріббентропа 1939 року, хоча формально закріплював нейтралітет, фактично легітимізував розподіл Східної Європи і дав можливість обом тоталітарним режимам підготуватися до майбутнього конфлікту. Зі стратегічної точки зору, Гітлер забезпечував собі тил на сході, що дозволяло концентрувати сили на Західному фронті, а Сталін отримував час для модернізації та переозброєння Червоної армії. Водночас економічна та технічна співпраця обох країн створювала парадоксальну ситуацію: майбутній ворог одночасно ставав партнером у критично важливих сферах, що вводило в оману радянське керівництво. На військовому рівні радянська армія, попри чисельну перевагу, страждала від наслідків чисток командного складу, централізації управління та неузгодженості у створенні механізованих корпусів. Вермахт демонстрував ефективність доктрини «бліцкригу», технічну перевагу і маневрову гнучкість, що забезпечило швидкі прориви на початковому етапі війни. Особливо критичною була ситуація на південно-західному напрямку, де радянські сили зазнали великих втрат унаслідок організаційної розгубленості та логістичних проблем.

Таким чином, передумови війни поєднували дипломатичну невизначеність, помилки у стратегічній підготовці та асиметрію військових потенціалів. Відсутність адекватної організаційної і оперативної готовності радянських збройних сил визначила трагічний перебіг початкових битв і стала ключовим фактором для подальшого розвитку конфлікту на Східному фронті.

Бродівська танкова битва червня 1941 року стала одним із наймасштабніших бронетанкових зіткнень початкового етапу німецько-радянської війни, що виявила глибокі системні проблеми радянського військового командування. Попри чисельну перевагу, Червона армія зазнала значних втрат через неузгодженість дій, слабку логістику та відсутність єдиної стратегії. Проте навіть у межах поразки битва мала важливе тактичне значення — вона затримала наступ німців на Київ і показала межі ефективності доктрини «бліцкригу». Військово-стратегічно ця подія стала переломною: радянське

командування усвідомило необхідність реформування бронетанкових військ і зміни доктрини ведення війни. У політичному та моральному вимірі вона віддзеркалила трагедію населення Західної України, яке опинилося між двома тоталітарними системами. Водночас Бродівська битва стала символом мужності, історичної пам'яті та осмислення війни як гуманітарного досвіду. Сьогодні її вивчення має не лише наукове, а й виховне значення: аналіз подій сприяє розвитку пошуково-дослідницьких навичок учнів, формує критичне мислення й патріотичну свідомість. Броди залишаються нагадуванням, що навіть у поразці прихований потенціал для переосмислення, оновлення та історичного прозріння.

РОЗДІЛ 2. ТАКТИЧНІ, ТЕХНІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТАНКОВИХ ВІЙСЬК НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР

2.1. Тактичні, технічні та організаційні особливості застосування танкових військ Німеччини та СРСР

Танкові війська обох держав у Другій світовій війні відігравали фундаментальну роль у формуванні характеру бойових дій. Вони не лише виконували функцію ударної сили, а й слугували головним елементом маневрової війни, здатним проникати в глибину оборонних систем супротивника. Концепції їх застосування суттєво відрізнялись залежно від доктринальних орієнтирів, технічних пріоритетів та організаційної побудови.

Німецька *Panzerwaffe* розвивалася на базі досвіду Першої світової війни та міжвоєнного періоду, коли концепція швидкої мобільної війни отримала назву блискавична війна (*Blitzkrieg*). Танкові дивізії були організовані як автономні ударні підрозділи, що включали механізовану піхоту, артилерію, інженерні війська та засоби зв'язку [22, с. 54]. У СРСР механізовані корпуси та танкові армії формувалися на базі концепції «глибоких боїв» (*Deep Battle*), яка передбачала прорив оборони супротивника на оперативну глибину та одночасне завдання ударів по тилу ворога [23, с. 44]. На початкових етапах війни радянські формування відчували проблеми з координацією, що знижувало ефективність масових ударів.

Німецькі підходи базувалися на швидкості, концентрації та маневрі. Танки створювали клиноподібні формації (*Panzerkeil*), де важкі машини на вістрі клину проривали укріплення противника, а середні — підтримували фланги. Це дозволяло проривати оборону, обминати протитанкові позиції і швидко перегруповувати сили для нових ударів [24, с. 55]. Крім того, німецькі командири

активно використовували контратаки та флангові маневри, інтегруючи авіаційну підтримку та артилерію, що підвищувало гнучкість і маневровість підрозділів.

У СРСР на початку війни основним методом застосування танків була масова концентрація техніки у великих корпусах та арміях. Ця тактика дозволяла створювати чисельну перевагу та потужний удар по фронту противника. Проте через централізоване командування, слабкий зв'язок і недостатню підтримку піхоти та артилерії ефективність таких ударів часто знижувалася. З часом командування Червоної армії почало інтегрувати принципи глибоких операцій, що поступово підвищило маневрову здатність танкових підрозділів [25,26, с. 125, с. 130].

Приклади німецьких операцій у Франції 1940 року та радянських наступів на Курській дузі 1943 року демонструють, як відмінність у тактичних підходах визначала результат битви: швидкі прориви німців забезпечували локальні перемоги, тоді як радянська масова атака в поєднанні з глибоким плануванням забезпечувала стратегічний успіх у довгостроковій перспективі [27, с. 115].

Німецькі танки Panzer III та IV поєднували броню, швидкість і вогневу потужність, що дозволяло застосовувати їх універсально у різних тактичних ситуаціях. Пізніші моделі Panther і Tiger мали посилену броню та потужні гармати, що давало перевагу в дуельному бою з радянськими танками [28, с. 104]. Радянські Т-34 і KV-1 виділялися значною бронею і потужним озброєнням. Нахил броні Т-34 збільшував ефективність захисту без додаткової ваги. Проте на початку війни радянські танки часто мали проблеми надійності та вимагали складного технічного обслуговування, що обмежувало оперативну мобільність [29, с. 130]. Модернізація Т-34 і впровадження нових моделей KV підвищили їхню бойову ефективність у 1942–1944 рр. [40, с. 112]. Порівняльний аналіз демонструє, що німецька техніка орієнтувалася на баланс швидкості, маневру та вогневої потужності, тоді як радянські моделі ставили на броню і кількість, що було важливо для масованих ударів.

Організаційна структура німецьких танкових дивізій забезпечувала автономність, що дозволяла ефективно поєднувати технічні та тактичні

переваги. Включення піхоти, артилерії та інженерних підрозділів давало змогу вести бойові дії без постійної залежності від тилу [51, с. 125-127]. Окрім дивізій, Вермахт активно використовував танкові групи (Panzergruppe): об'єднання кількох дивізій для виконання масштабних проривів і маневрових операцій на стратегічному рівні. Така організаційна гнучкість забезпечувала ефективне застосування важких танків у ударних операціях і дозволяла здійснювати глибокі обхідні маневри без розпорошення сил. У СРСР організаційна структура танкових підрозділів на початковому етапі війни була менш гнучкою. Танкові корпуси та армії створювалися як масивні ударні формування, що концентрували значну кількість техніки. Проблемою ранніх радянських формувань була централізація управління, через що командири на місцях мали обмежену автономію. Велика чисельність танків і їхня концентрація у вузьких секторах вимагала складної координації з артилерією та піхотою, а слабкий зв'язок інколи призводив до хаотичних атак і значних втрат. З накопиченням бойового досвіду Червоною армією були вдосконалені системи управління та взаємодії між різними родами військ. Танкові армії почали тісніше координувати дії з механізованою піхотою, артилерією та авіацією, що забезпечувало ефективність проривів та захист техніки від контратак супротивника. Наприклад, під час Курської битви 1943 року радянські механізовані корпуси застосовували так звані «глибокі операційні смуги», де танки й піхота діяли синхронно на фронті та в глибині оборони противника. СРСР формувал великі танкові корпуси й армії, що створювало потужний ударний потенціал, але вимагало складної логістики. На початку війни централізоване командування обмежувало автономію, що знижувало маневровість і гнучкість [52, с. 120-123]. Проте з накопиченням бойового досвіду радянська організаційна модель еволюціонувала, інтегруючи підтримку піхоти, артилерії та авіації для більш ефективного ведення масових наступів.

Особливу увагу слід приділити питанням логістики та тилового забезпечення, що безпосередньо впливало на організацію. Німецькі підрозділи мали чітко визначені служби постачання та ремонту, що дозволяло підтримувати

техніку в бойовому стані навіть на віддалених ділянках фронту. У СРСР, незважаючи на масовість формувань, організація тилу була складнішою через проблеми з транспортом, запасними частинами і пально-мастильними матеріалами, особливо в перші роки війни.

Таким чином, німецькі танкові війська відзначалися маневровою гнучкістю, інтеграцією різних родів військ та високою автономністю підрозділів. Радянські формування на початковому етапі війни поклалися на масу та ударну силу, поступово еволюціонуючи у напрямку підвищення маневрової здатності та інтеграції з іншими військами. Такі відмінності визначили характер і результати боїв на Східному фронті, а також сформували основу для подальшого дослідження підготовки екіпажів і танкових шкіл у наступному підрозділі.

2.2. Підготовка особового складу та порівняння танкових шкіл

Розвиток танкових військ у Німеччині та СРСР у міжвоєнний період визначався не лише технологічними можливостями, а й військовими концепціями майбутніх конфліктів. У Німеччині, після Першої світової війни та під впливом Версальських обмежень, розвиток танкових військ мав таємний характер і базувався на інтеграції мобільної піхоти, артилерії та авіації у єдину систему. Важливим компонентом стало формування доктрини блискавичної війни (*Blitzkrieg*), яка передбачала швидкі прориви, глибокі маневри і високий рівень автономії командирів [22, с. 142]. У СРСР концепція танкової підготовки формувалася на основі теорії глибоких боїв (*Deep Battle*), розробленої ще в кінці 1920-х років. Головною метою було забезпечення прориву оборони противника на оперативну глибину та одночасне завдання ударів по тилкових об'єктах [23, с. 45]. Початковий період характеризувався масовим залученням танкових підрозділів і широким використанням новітніх технічних засобів, проте

обмежена автономія командирів і централізоване управління часто знижували ефективність маневрів.

Німецькі танкові школи, такі як Панцершуле Вюнсдорф, були розроблені як система комплексного навчання, що охоплювала базову підготовку курсантів, спеціалізацію за посадою в екіпажі та підготовку командирів взводів і рот [53, с. 140]. Відбір кандидатів проводився за фізичними, психологічними та технічними критеріями, що забезпечувало відбір здатних до самостійного мислення і швидкої реакції у стресових умовах. Навчання включало не лише теоретичні заняття, а й практичні маневри на полігонах, стрільби з усіх типів озброєння, відпрацювання взаємодії екіпажу та командирських навичок. Особлива увага приділялася розвитку ініціативи командирів, що дозволяло ефективно застосовувати принцип делегування відповідальності і самостійне прийняття рішень у межах заданої мети (Auftragstaktik) [54, с. 145]. Крім базових курсів, існували програми підготовки спеціалістів із ремонту, розвідки та артилерійської підтримки, що забезпечувало повну інтеграцію родів військ у межах дивізії. Навчальні плани передбачали регулярне відпрацювання командно-штабних маневрів, імітуючи реальні бойові умови.

Радянська система підготовки екіпажів базувалася на масовості та уніфікації. Основними центрами були Ульяновське, Казанське та Харківське танкові училища, які готували численні екіпажі для механізованих корпусів і танкових армій [55, с. 120-125]. У 1939–1941 рр. через кадровий голод, репресії та дефіцит досвідчених інструкторів, курси часто скорочувалися, а практична підготовка обмежувалася базовими вправами на малому полігоні [56, с. 145]. Основний наголос робився на технічну грамотність екіпажу, здатність швидко обслуговувати Т-34 та KV-1, а також на виконання масових тактичних операцій. З 1942 року радянська система модернізувалася: збільшувалася тривалість курсів, з'являлися спеціалізовані навчальні програми для командирів танків і рот, а полігони обладнувалися для імітації реальних умов бою. Це дозволило поступово підвищити ефективність навчання та інтеграцію підрозділів на полі бою.

Основна відмінність між німецькою та радянською підготовкою полягала у структурі командування та психологічному навантаженні. Німецькі екіпажі готувалися діяти автономно, приймати швидкі рішення у стресових умовах, координуючи дії з іншими родами військ. Центральна роль відводилася психологічній стійкості, ініціативності та швидкому прийняттю рішень [57, с. 140]. Радянські екіпажі навчалися працювати у межах централізованого командування, де дисципліна та виконання наказів були важливішими за ініціативу. Психологічна підготовка акцентувала увагу на витривалості та здатності витримувати тривалі бойові навантаження, а також на взаємодії з численними підрозділами у масових операціях [58, с. 139]. Взаємодія між членами екіпажу була ключовою: німецькі екіпажі відпрацьовували стрільбу та маневрування у координації на полігоні, тоді як радянські тренування були більше орієнтовані на технічну складову та виконання стандартних тактичних маневрів.

Німецька фізична підготовка включала витривалість, координацію рухів, роботу в умовах сильного стресу та екстремальної спеки чи холоду. Технічна підготовка дозволяла екіпажу підтримувати машину у бойовому стані, проводити точний ремонт та швидко усувати несправності у польових умовах [59, с. 151].

Радянська підготовка була більш масовою, акцентуючи увагу на базових фізичних навичках та універсальності екіпажу. Кожен член екіпажу міг виконувати різні технічні функції, що дозволяло компенсувати втрати персоналу в умовах інтенсивних бойових дій. Поляки і німці оцінювали радянські підрозділи як менш гнучкі в технічному обслуговуванні, проте витривалі та здатні до тривалих наступальних операцій [50, с. 160].

Німецькі командири отримували глибоку тактичну підготовку, де ключовою була самостійна оцінка ситуації на полі бою та прийняття рішень у межах мети наказу. Радянські командири діяли у межах жорсткої вертикалі, виконуючи директиви штабу і обмежено реагуючи на зміну обстановки [51, с. 192]. Це визначало поведінку підрозділів у бою: німецькі роти могли оперативного

змінювати напрям удару, а радянські — покладалися на масовані атаки та чисельну перевагу, компенсуючи обмежену автономію командирів.

Німецький досвід у Польщі, Франції та на Балканах дав змогу постійно оновлювати навчальні програми: удосконалювалися маневри, взаємодія з авіацією та артилерією, а також форми бойових вправ. Радянські уроки Фінської війни та перших місяців німецького вторгнення змусили переглянути систему підготовки, скоротити втрати серед командного складу та інтегрувати тактичні елементи німецької доктрини у власні програми [42, с. 159]. Курська дуга 1943 року стала переломним моментом, коли радянські навчальні центри почали більш системно тренувати екіпажі та командирів із урахуванням реальних умов бою.

Підготовка екіпажів танкових військ безпосередньо впливала на результати конкретних бойових дій. У боях у Польщі та Франції німецькі танкові дивізії демонстрували високу координацію та швидку реакцію на зміну обстановки. Наприклад, під час прориву в районі Седан у 1940 році німецькі танкові підрозділи прорвали французьку оборону за кілька днів, застосовуючи маневрові удари і автономні рішення командирів рот та батальйонів [22, с. 170-175]. Висока точність стрільби та відпрацьована взаємодія членів екіпажу дозволяли знищувати танки та артилерійські позиції противника без значних затримок.

У СРСР перші бої 1941 року показали масові, але менш керовані атаки. Так, у битві за Броди радянські механізовані корпуси намагалися прорвати німецьку оборону чисельною перевагою. Хоча радянські танки Т-34 та КВ-1 мали технічну перевагу над більшістю німецьких машин, недостатня координація, обмежена ініціатива командирів і проблеми зі зв'язком призвели до великих втрат і часткового провалу наступу [54, с. 60-69].

У подальших кампаніях радянські танкові навчальні центри адаптувалися: було впроваджено відпрацювання маневру у складі батальйону та полку, підвищено рівень технічної підготовки екіпажів та навчання командирів приймати тактичні рішення у межах наказу штабу. Це дозволило ефективно

застосовувати масовані танкові удари під час Курської битви 1943 року, коли радянські танкові армії взаємодіяли з піхотою, артилерією та авіацією [55, с. 49-50].

Німецькі підрозділи, хоча і залишалися високоефективними на рівні рот і батальйонів, стикалися з проблемою масових втрат техніки та екіпажів на Східному фронті. Наприклад, у операції «Цитадель» танкові підрозділи, хоч і діяли злагоджено, не змогли досягти стратегічних цілей через обмежену чисельність і втрати боєздатних екіпажів [58, с. 55].

Порівняння цих прикладів показує, що підготовка екіпажів безпосередньо впливала на тактичну і оперативну ефективність. Німецькі екіпажі відзначалися точністю, автономністю та маневровою гнучкістю, але були обмежені у масовому застосуванні через ресурсні фактори. Радянські екіпажі могли ефективно діяти у великому масштабі, компенсуючи недостатню ініціативу кількістю техніки та масовими атаками, що згодом стало ключовим чинником успіху на Східному фронті.

Таким чином, бойові приклади підтверджують, що системна підготовка екіпажів, її інтеграція з доктриною та ресурсна база визначали здатність держав досягати успіху в танкових операціях. Ефективність танкових підрозділів залежала від поєднання технічної підготовки, психологічної стійкості, дисципліни та здатності застосовувати доктрину у реальних бойових умовах.

2.3. Логістика та взаємодія з іншими типами військ

Логістика танкових військ є критичним чинником їхньої ефективності, оскільки танк як бойова одиниця залежить від наявності пального, боєприпасів, ремонтних засобів та евакуаційних механізмів. У міжвоєнний та воєнний період забезпечення танкових формувань визначалося доктринальними підходами та масштабом військових операцій. У Німеччині перевага надавалася швидкій

мобільності, що вимагало розвиненої системи постачання на передовій і оперативних ремонтних баз. В СРСР логістика будувалася на масовості та централізації, з опорою на державну мобілізаційну економіку, залізничну інфраструктуру та польові ремонтні служби [43, с. 120]. У обох арміях логістика була не лише механічним постачанням, а й інструментом забезпечення темпу наступу. Від того, наскільки оперативно можна було поповнити танкові підрозділи паливом і боєприпасами, залежала здатність дивізій реалізовувати тактичні завдання та утримувати ініціативу на полі бою [44, с. 155].

Логістична система німецьких танкових військ була однією з найбільш розвинених серед учасників Другої світової війни. Вона поєднувала структуровану організацію тилових підрозділів, рухомі ремонтні та постачальні служби, а також чітку нормативну базу для забезпечення фронтових підрозділів. Основним принципом німецької логістики було забезпечення високої маневрової свободи підрозділів, що дозволяло підтримувати темп наступу без очікування поповнення ресурсів з тилу. Організаційно система включала декілька рівнів постачання. На передовій знаходилися дивізійні та корпусні склади, які забезпечували регулярне поповнення пального, боєприпасів та запасних частин. На другому рівні діяли армійські тиллові структури, які координували рух транспортних колон, управління запасами та евакуацію пошкодженої техніки. Третій рівень становили центральні депо та промислові бази, що знаходилися у відносно безпечних тилових районах і постачали фронт запасами та резервними танками [43, с. 140]. Важливою складовою була моторизація тилових структур. Вантажівки та автоцистерни забезпечували швидку доставку пального та боєприпасів на передові позиції, а рухомі ремонтні майстерні дозволяли відновлювати техніку без повернення у тиллові заводи. Така система забезпечувала гнучкість і оперативну автономність підрозділів, дозволяючи проводити маневрові операції з високим темпом, що було ключовою умовою блискавичної війни. Проте ця система мала значні обмеження. По-перше, вона була дуже чутлива до стану доріг та кліматичних умов. На Східному фронті, де інфраструктура була слабкою, забезпечення часто затримувалося,

особливо під час весняного бездоріжжя та зимових холодів. По-друге, велика частина системи залежала від моторизованого транспорту та пального, що робило німецькі війська вразливими при збої поставок. Недостатність резервів пального на довгих лініях комунікації обмежувала здатність дивізій до тривалого наступу без відновлення запасів [44, с. 136].

Ремонтна складова логістики була організована за принципом багаторівневої обслуговуючої системи. На тактичному рівні діяли ремонтні групи в межах батальйонів, які усували дрібні поломки та забезпечували базове технічне обслуговування. На операційному рівні працювали корпусні та армійські ремонтні частини, оснащені запасними частинами та спеціалізованими майстернями. Заводи тилу виконували капітальний ремонт танків, а пошкоджена техніка евакуювалася спеціальними транспортними колонами. Така система дозволяла підтримувати високу бойову готовність підрозділів протягом тривалих операцій. Варто зазначити, що логістична ефективність тісно взаємодіяла з тактичними та оперативними аспектами. Наприклад, під час операції «Барбаросса» німецькі танкові групи могли здійснювати стрімкі прориви, використовуючи моторизовані транспортні засоби для забезпечення боєприпасами та паливом. Водночас, розтягнуті лінії комунікацій призводили до того, що навіть невеликі проблеми у постачанні мали стратегічні наслідки. Затримка доставки пального або відсутність ремонтних ресурсів могла тимчасово зупинити наступ [45, с. 150].

Ще однією особливістю німецької системи була висока інтеграція з іншими видами військ, що дозволяло комбінувати бронетанкові удари з піхотою та артилерією. Логістичні структури враховували потреби суміжних підрозділів, організовуючи спільні колони постачання та плануючи розміщення складів у зонах бойових дій. Це забезпечувало цілісність операційних планів та дозволяло здійснювати комплексні наступальні дії. Разом з тим, система німецької логістики була надмірно складною та централізованою у певних аспектах. Велика кількість рівнів управління, необхідність координації між тилом і фронтом, а також залежність від конкретних транспортних маршрутів

створювали ризики, які проявилися у тривалих кампаніях, особливо на великих просторах Східного фронту. Ці внутрішні суперечності пояснюють, чому навіть добре організовані механізовані підрозділи не могли підтримувати темп наступу протягом довгого часу без значних втрат [46, с. 130].

Таким чином, німецька логістична система танкових військ поєднувала високу оперативну гнучкість та технічну підготовку з певними стратегічними обмеженнями. Її ефективність визначалася не лише внутрішньою організацією, але і зовнішніми чинниками — протяжністю фронту, дорожньою інфраструктурою, кліматичними умовами та ресурсними обмеженнями. Вона залишалася однією з найсильніших систем забезпечення танкових військ свого часу, але мала критичні слабкі місця, що проявилися у тривалих кампаніях на Східному фронті.

Логістична система Радянського Союзу на початку німецько-радянської війни характеризувалася надзвичайною централізованістю, статичністю та інфраструктурною залежністю. Основою радянської моделі була система великих постачальних баз та складів, які розміщувалися у глибині території, а забезпечення бойових частин здійснювалося переважно залізницею. Така конструкція, ефективна в умовах оборонної стратегії, виявилася вкрай вразливою в умовах швидкоплинної маневрової війни, яку нав'язав противник. Структурно радянська логістика складалася з трьох головних рівнів забезпечення. Перший рівень — фронтові склади оперативного призначення, які мали поповнювати війська боєприпасами, паливом та запасними частинами на відстані 20–40 кілометрів від лінії бою. Другий рівень — армійські та фронтові бази забезпечення, пов'язані між собою залізничними магістралями. Третій рівень становили глибокі тиллові резерви — державні запаси матеріальних ресурсів, що розміщувалися далеко за Уралом і могли забезпечувати довгострокові кампанії [47, с. 129-135].

Особливістю радянської логістики була її виражена залежність від залізничного транспорту, який забезпечував понад 80% усіх поставок матеріальних засобів. Моторизовані колони не мали такого масштабу, як у

противника: автотранспорт становив лише допоміжний компонент системи забезпечення. Через це мобільність радянських механізованих корпусів була суттєво обмеженою, а можливість здійснювати маневрові наступальні операції на пряму залежала від наявності залізничних вузлів поблизу району бойових дій. Проблеми логістики поглиблювалися низьким рівнем матеріально-технічного оснащення ремонтних служб. Польові ремонтні засоби відзначалися дефіцитом спеціалізованого обладнання та кваліфікованих техніків. В результаті більшість пошкодженої техніки не могла бути оперативно відновлена у польових умовах та вимагала евакуації у глибокий тил, що значно збільшувало час виходу танків у стрій. У перші місяці війни це призвело до масового залишення техніки через відсутність можливостей для ремонту [48, с. 115].

У межах бойових дій логістичні труднощі СРСР посилювалися структурною невідповідністю між кількістю техніки та рівнем забезпечення. Передвоєнне створення великих механізованих корпусів із сотнями танків не супроводжувалося підготовкою еквівалентних за масштабом служб забезпечення. Рівень укомплектованості автотранспортом іноді становив лише 40–50% від нормативу, що робило підтримання корпусів у боєздатному стані майже неможливим. Техніка з високими експлуатаційними потребами, зокрема багатотонні танки, часто виявлялася непідйомною для наявних ремонтних засобів. У структурі забезпечення чітко проявлялася надмірна централізація управління. Рішення щодо розподілу палива, боєприпасів та іншого майна приймалися на рівні фронтів та ставки, часто без урахування локальних оперативних потреб. Такі особливості призводили до затримок у доставці ресурсів та створювали логістичні «вузькі місця» біля залізничних станцій, де вантажі накопичувалися, але не могли оперативно розподілятися між бойовими частинами [49, с. 45].

Попри зазначені проблеми, радянська логістична система мала і суттєві сильні сторони. Її основною перевагою була спроможність до масштабного відновлення ресурсів, що стало можливим завдяки промисловій мобілізації та евакуації підприємств у східні регіони. Протягом 1941–1942 років СРСР створив

багаторівневу систему постачання, здатну забезпечувати фронт значними обсягами бойової техніки та матеріальних засобів. Згодом була розбудована потужна мережа ремонтних заводів та польових майстерень, здатних відновлювати складну техніку у короткі строки. Важливою була і адаптивність системи забезпечення. Уже в 1942–1943 роках були сформовані окремі танкові армії, у складі яких функціонували спеціалізовані батальйони забезпечення, ремонтні та евакуаційні підрозділи, а також автотранспортні частини. Така реорганізація дозволила значно підвищити оперативність забезпечення та зробила танкові війська більш автономними у наступальних діях. На відміну від початку війни, коли мехкорпуси були залежні від зовнішніх структур постачання, у подальшому забезпечення стало цілісною частиною бойових угруповань. Логістична система СРСР у початковий період війни поєднувала вкрай обмежену мобільність, технічну відсталість та організаційну централізацію, що істотно знижувало боєздатність механізованих з'єднань. Водночас її подальша трансформація засвідчила високу здатність до адаптації та структурної модернізації, що зрештою дозволило забезпечити стратегічно необхідний рівень матеріально-технічної підтримки танкових армій у вирішальних кампаніях війни [50, с. 128-135].

Порівняння логістичних систем Німеччини та СРСР виявляє глибокі концептуальні, організаційні та технологічні відмінності, які визначали не лише оперативні можливості їхніх танкових військ, а й стратегічну динаміку всієї війни. Обидві держави мали різні доктринальні підходи до побудови системи забезпечення, різний рівень мобільності та технічної оснащеності, а також різну здатність до відновлення ресурсної бази. Саме логістика — а не технічні характеристики танків чи чисельність військ — у багатьох випадках стала ключовим фактором, що визначав тривалість наступу, темп операцій та можливість досягнення оперативної глибини. Логістична модель Німеччини була побудована на високій мобільності та автономності ударних угруповань. Танкові дивізії отримували значну кількість автотранспорту, мали власні передові склади пального й боєприпасів, а ремонтно-евакуаційні підрозділи

могли діяти без зупинки наступу. Така система була органічною частиною концепції швидкоплинної наступальної війни, орієнтованої на прорив і охоплення противника. Завдяки цьому німецькі танкові групи на початку війни могли здійснювати марш на сотні кілометрів поспіль без тривалих перерв, підтримуючи високий темп операцій на тактичному й оперативному рівнях [51, с. 120].

На противагу цьому, логістична система СРСР була централізованою, інфраструктурно залежною та менш мобільною. Вона спиралася на великі фронтові та армійські склади, які обслуговувалися переважно залізничним транспортом. Через недостатню кількість автотранспорту радянські танкові війська часто виявлялися прив'язаними до залізничних вузлів, що обмежувало їх можливості швидкого маневру. Особливо критичною була низька ефективність польових ремонтних служб у перші роки війни, що призводило до масового накопичення несправних танків і втрати техніки без прямого бойового впливу противника. Попри початкову перевагу Німеччини, її логістична система містила структурні слабкі місця, які проявилися у ході тривалих кампаній. Моторизоване постачання вимагало великих обсягів пального, а транспортний парк був надмірно різномірним: частини використовували сотні моделей автомобілів, що ускладнювало ремонт і технічне обслуговування. Відсутність єдиної стандартизації спричиняла логістичні затримки, а обмеженість промислової бази Німеччини не дозволяла швидко поповнювати втрати у техніці та запчастинах. Це особливо проявилось у зимовій кампанії 1941–1942 років та під час наступальних дій 1943 року, коли танкові групи не могли підтримувати попередній темп наступу через нестачу ресурсів та зношеність техніки [52, с. 102-128].

На відміну від цього, радянська система мала значно більшу стратегічну глибину та ресурсну витривалість. Масштабна евакуація промисловості на схід дозволила створити нову виробничу базу, здатну не лише компенсувати втрати, а й нарощувати випуск танків та автотранспорту. З 1942 року СРСР розгорнув ефективну мережу ремонтних заводів та польових майстерень, що значно

зменшило втрати від несправностей. Одночасно була реформована структура забезпечення танкових армій — вони отримали власні батальйони постачання та ремонту, що підвищило їхню автономність у наступальних операціях. У порівняльній перспективі ключовими перевагами Німеччини були оперативна маневровість, висока частка моторизованого транспорту та ефективні ремонтні групи на рівні дивізій. Натомість слабкістю була нестача ресурсної глибини та надмірна залежність від імпорту пального, а також відсутність спроможності швидко відновлювати втрати у танкових підрозділах. Радянська система, попри початкову вразливість, у подальшому забезпечила стратегічну стійкість, масштабність та здатність підтримувати великі наступальні операції, що стало вирішальним чинником у кампаніях 1943–1945 років [53, с. 56-58].

Зрештою, порівняння логістичних моделей демонструє, що обидві системи виявилися продуктами своїх доктринальних підходів та економічних можливостей. Німецька логістика була оптимізована для короткочасної мобільної війни, але втрачала ефективність у затяжних кампаніях. Радянська система була менш ефективною на оперативному рівні, але забезпечувала надпотужну стратегічну витривалість. Підсумковий результат війни у значній мірі відображає саме зіткнення цих моделей: оперативна мобільність проти стратегічного резерву, швидкість проти маси, гнучкість проти індустріального потенціалу.

Ефективність застосування танкових військ на Східному фронті визначалася не лише їхніми технічними характеристиками чи тактикою, а й рівнем інтеграції з іншими родами військ — передусім артилерією та авіацією. Взаємодія цих компонентів забезпечувала створення необхідних умов для прориву оборони, підтримання темпу наступу та нейтралізації противника на різних рівнях — від тактичного до оперативного. Структура та ступінь такої взаємодії різнилися у Німеччини та СРСР, що істотно впливало на результати їхніх операцій. Німецька армія зробила ставку на мобільну артилерію безпосередньої підтримки. Самохідні гармати використовувалися для оперативного супроводу танкових частин, забезпечуючи вогневу підтримку в

реальному часі. Така інтеграція дозволяла знищувати вузли оборони, протитанкові засоби й забезпечувати зачистку районів, через які мали проходити танкові дивізії. Гнучкість німецьких артилерійських груп полягала в їхній здатності швидко змінювати позиції й підтримувати танкові частини під час глибоких проривів [54, с. 114-128]. У радянських військах артилерійська система була масованою та централізованою. Основна ставка робилася на підготовку прориву через масовані артилерійські удари, які передували введенню танкових корпусів. Унаслідок цього танки нерідко діяли після завершення артилерійського вогню, а не у тісній тактичній взаємодії з гарматами. Зміни стали відчутними лише з 1943 року, коли були впроваджені самохідні артилерійські установки, здатні супроводжувати танкові підрозділи в русі. Це дозволило радянським військам зменшити розрив між артилерійською та бронетанковою лінією, але повністю не усунуло організаційних проблем [55, с. 46-48].

Німеччина мала високий рівень інтеграції танкових угруповань із штурмовою авіацією, яка виконувала роль «рухомої артилерії». Літаки ближньої підтримки здійснювали удари по скупченнях радянських військ, перешкоджали введенню резервів і порушували логістику противника. Завдяки чіткій координації танкових командирів із авіаційними штабами німецькі війська могли створювати локальну перевагу у повітрі та впливати на темп операцій. У перші місяці війни саме авіаційна підтримка забезпечувала умови для швидкого просування танкових груп у глибину оборони СРСР [55, с. 46-48]. Для Червоної армії взаємодія з авіацією була значно складнішою через слабку систему зв'язку, недостатню точність ударів і централізовану організацію авіаційних частин. Авіація здебільшого діяла самостійно, а не у взаємодії з танковими частинами. Лише після реструктуризації 1942–1943 років було створено повітряні армії, здатні забезпечувати безпосередню підтримку бронетанкових підрозділів. Це дозволило радянським військам у Курській битві застосувати авіацію у ролі протитанкового інструмента, спрямованого на знищення німецьких ударних груп [53, с. 38].

Ключовим параметром, що визначав ефективність взаємодії танкових військ з артилерією та авіацією, був рівень комунікацій. Німецькі танкові дивізії широко використовували радіозв'язок, що забезпечувало оперативний обмін інформацією між танковими, артилерійськими та авіаційними підрозділами. У СРСР через недостатнє радіооснащення командири нерідко використовували кур'єрів або сигнальні засоби, що уповільнювало реагування на зміни ситуації на полі бою. Другою принциповою відмінністю була структура командування. Німецькі танкові групи мали відносно автономну систему управління, що дозволяло їм самостійно запитувати артилерійську та авіаційну підтримку. У радянських військах командування залишалося сильно централізованим, і танкові частини часто не могли оперативно координувати удари з авіацією або артилерією без рішень вищих інстанцій.

Отже, система підготовки Вермахту до широкомасштабних бойових дій на Східному фронті характеризувалася поєднанням високого рівня організації та глибоких структурних обмежень, які згодом визначили долю всієї кампанії. Оперативно-стратегічний задум німецького командування, побудований на концепції швидкоплинної війни, передбачав багатовекторні удари танкових груп, швидке оточення радянських угруповань та руйнування системи управління противника. Цей підхід забезпечував німецьким військам значну початкову перевагу, що проявилася у високій динаміці наступу, ефективності маневру та скоординованості взаємодії танкових, моторизованих та авіаційних частин. Водночас оцінка внутрішньої логістичної системи показала, що її спроможності не відповідали масштабам операції. Німецька модель постачання виявилася оптимізованою для обмежених за глибиною театрів бойових дій, але не була здатна забезпечити стійке функціонування військ на величезних просторах, характерних для радянського напрямку. Нестача пального, перевантаження автомобільного транспорту, обмеженість тягового складу, несумісність залізничної колії та відсутність резервів матеріально-технічного забезпечення створили низку критичних вузлів, які почали проявлятися вже в середині літа 1941 року. Додатковим чинником, що ускладнив реалізацію

німецького оперативного задуму, стали системні проблеми в моделі управління: надмірна централізація, конфлікти між командуванням танкових груп та армійських корпусів, а також суперечності між стратегічними директивами Гітлера та реальними потребами фронту. Це призвело до фрагментації зусиль і неузгодженості дій на ключових напрямках. Попри безсумнівну організаційну якість, високу підготовку особового складу та оперативну гнучкість, німецьке командування не змогло забезпечити відповідності між поставленими стратегічними цілями та реальними можливостями своїх сил. Саме дисбаланс між якістю тактичної реалізації та хибними стратегічно-логістичними припущеннями став фундаментальною причиною поступового вичерпання наступального потенціалу Вермахту та провалу задуму швидкої ліквідації радянських військ у перший період війни.

Висновок до Розділу 2.

Отже, німецькі танкові війська відзначалися маневровою гнучкістю, інтеграцією різних родів військ та високою автономністю підрозділів. Радянські формування на початковому етапі війни поклалися на масу та ударну силу, поступово еволюціонуючи у напрямку підвищення маневрової здатності та інтеграції з іншими військами. Такі відмінності визначили характер і результати боїв на Східному фронті, а також сформували основу для подальшого дослідження підготовки екіпажів і танкових шкіл у наступному підрозділі.

Бойові приклади підтверджують, що системна підготовка екіпажів, її інтеграція з доктриною та ресурсна база визначали здатність держав досягати успіху в танкових операціях. Ефективність танкових підрозділів залежала від поєднання технічної підготовки, психологічної стійкості, дисципліни та здатності застосовувати доктрину у реальних бойових умовах.

Система підготовки Вермахту до широкомасштабних бойових дій на Східному фронті характеризувалася поєднанням високого рівня організації та глибоких структурних обмежень, які згодом визначили долю всієї кампанії.

Оперативно-стратегічний задум німецького командування, побудований на концепції швидкоплинної війни, передбачав багатовекторні удари танкових груп, швидке оточення радянських угруповань та руйнування системи управління противника. Цей підхід забезпечував німецьким військам значну початкову перевагу, що проявилася у високій динаміці наступу, ефективності маневру та скоординованості взаємодії танкових, моторизованих та авіаційних частин. Водночас оцінка внутрішньої логістичної системи показала, що її спроможності не відповідали масштабам операції. Німецька модель постачання виявилася оптимізованою для обмежених за глибиною театрів бойових дій, але не була здатна забезпечити стійке функціонування військ на величезних просторах, характерних для радянського напрямку. Нестача пального, перевантаження автомобільного транспорту, обмеженість тягового складу, несумісність залізничної колії та відсутність резервів матеріально-технічного забезпечення створили низку критичних вузлів, які почали проявлятися вже в середині літа 1941 року. Додатковим чинником, що ускладнив реалізацію німецького оперативного задуму, стали системні проблеми в моделі управління: надмірна централізація, конфлікти між командуванням танкових груп та армійських корпусів, а також суперечності між стратегічними директивами Гітлера та реальними потребами фронту. Це призвело до фрагментації зусиль і неузгодженості дій на ключових напрямках. Попри безсумнівну організаційну якість, високу підготовку особового складу та оперативну гнучкість, німецьке командування не змогло забезпечити відповідності між поставленими стратегічними цілями та реальними можливостями своїх сил. Саме дисбаланс між якістю тактичної реалізації та хибними стратегічно-логістичними припущеннями став фундаментальною причиною поступового вичерпання наступального потенціалу Вермахту та провалу задуму швидкої ліквідації радянських військ у перший період війни.

РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПОШУКОВИХ НАВИЧОК УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

3.1. Стан вивчення проблеми в шкільній практиці. Аналіз навчально-методичного комплексу.

Аналізуючи стан вивчення Танкової битви під Бродами у шкільній практиці, слід зазначити, що тема поки що представлена фрагментарно в навчальних програмах та методичних матеріалах для вчителів історії. На основі аналізу доступних матеріалів можна зробити висновок, що шкільні підручники і робочі зошити переважно висвітлюють стратегічні та політичні аспекти Другої світової війни, приділяючи недостатньо уваги локальним битвам та конкретним операціям, таким як Бродівська танкова битва. У той же час існуючий навчально-методичний комплекс містить ресурси, які можуть бути адаптовані для пошуково-дослідницької роботи учнів, якщо учитель проявить ініціативу й креативність.

Методичні рекомендації, доступні на освітніх порталах, частково підтримують пошуковий підхід до викладання історії. Наприклад, сайт «На Урок» пропонує методичні розробки та презентації з теми Другої світової війни, які можуть слугувати відправною точкою для створення уроків, присвячених танковій битві під Бродами [38].

Проте спеціалізовані методичні матеріали саме для теми «битва під Бродами» значно рідші. У збірці порад «Поради колезі» вчителям пропонується звернути увагу на факт, що в районі Рівне–Дубно–Луцьк–Броди відбулася одна з найбільших танкових битв Другої світової війни, і формулювати з учнями дискусійні питання, наприклад: «Що призвело до поразки Червоної армії?» або «Чи могли події розвиватися інакше» [39]. Це показує, що серед освітян є

усвідомлення важливості цієї битви як педагогічного матеріалу, але поки що це переважно окремі підказки, а не цілісні методичні моделі.

У підручнику Мудрий М. М., Аркуша О. В. „Історія: Україна і світ (інтегрований курс, 10 клас, рівень стандарту)” тема Другої світової війни охоплює ключові фронти та операції, зокрема Бродівську битву згадано у розділі «Облаштування повоєнного світу: між демократією та авторитаризмом» у параграфі «Паризька мирна конференція. Українське питання». Тут висвітлюється діяльність українських організацій за кордоном, проте конкретні деталі бойових дій подані у стислій формі. Наприкінці параграфу розміщено рубрику «Запитання та завдання», яка пропонує поміркувати над умовами життя українців та можливістю продовження громадської і наукової діяльності, що можна адаптувати для пошуково-дослідницької роботи щодо танкової битви під Бродами [40, с. 115-120].

Підручник Гісема О. В., „Історія: Україна і світ (інтегрований курс, 10 клас, рівень стандарту)” у розділі «Облаштування повоєнного світу: між демократією та авторитаризмом» окремо висвітлює тему «Українська політична еміграція міжвоєнної доби». Тут зроблено акцент на політичних орієнтирах еміграції, визначено основні групи, але практично відсутнє висвітлення локальних битв та культурно-освітньої діяльності. Водночас рубрика «Запитання та завдання» пропонує учням підготувати презентації за темою «Центри української еміграції у міжвоєнний період», що демонструє можливість інтеграції історичних фактів і пошуково-дослідницьких завдань у шкільний курс [41, с. 110-116].

Підручник Гісема О. В. „Історія України (рівень стандарту, 10 клас)” висвітлює тему Західноукраїнських земель у міжвоєнний період у параграфі «Культурне життя на західноукраїнських землях», де згадується політичне й культурне життя української політичної еміграції. На відміну від попередніх видань, тут не передбачено ілюстрацій, дат або інтерактивних завдань, проте наявні тексти, які можна використовувати для формування завдань з аналізу локальних подій [42, с. 145-150].

Робочий зошит Желіба О., „Історія України: Робочий зошит для 10 класу” забезпечує поточну та домашню підготовку учнів. Розділ 8 «Українські землі та українці поза межами УРСР» містить теми «Українська політична еміграція 1921–1939 рр.» та «Освітні установи української еміграції». Робочий зошит пропонує завдання різного рівня складності, включно з аналізом дій уряду УНР у екзилі, діяльності гетьманського руху та роботи навчальних закладів українських емігрантів. Аналогічні завдання можна адаптувати для дослідження локальних воєнних операцій і їхнього значення на прикладі Бродівської битви [43, с. 48-52].

Атлас Гісем, Ісаєв, Мартинюк, „Атлас з історії України, 10 клас” містить карти, які відображають основні територіальні зміни та ключові події 1914–1939 рр., включно з територіями активності української еміграції. Для теми Танкової битви під Бродами важливими є карти, що демонструють переміщення військ, напрямки наступу та оборони, розташування танкових підрозділів та стратегічних позицій. Використання карт атласу дозволяє учням наочно простежити масштаб та наслідки битви, порівнювати плани операцій та оцінювати їх ефективність [44, с. 24-25].

Важливо зазначити, що шкільні навчальні програми, як „Історія: Україна і світ, 10–11 класи”, мають інтегрований характер і включають теми Другої світової війни в ширшому контексті. Програма передбачає орієнтовні проєкти з дослідження історичних подій, включно з локальними битвами, роботу з картою та складання хронологій подій. Це дозволяє педагогам використовувати стандартні ресурси для організації пошуково-дослідницької діяльності учнів, адаптуючи завдання під конкретні локальні битви, зокрема під Бродівську.

Отже, аналіз шкільних підручників, робочих зошитів та атласів показує, що навчально-методичний комплекс містить базові ресурси для вивчення теми Танкової битви під Бродами, проте більшість матеріалів не дозволяє повноцінно інтегрувати локальну битву у навчальний процес. Включення детальних завдань, пошуково-дослідницьких проєктів та інтерактивних вправ сприятиме більш глибокому засвоєнню матеріалу та розвитку аналітичних умінь учнів.

3.2. Методичні рекомендації щодо формування інтересу учнів до пошуково-дослідницької діяльності

Науково-дослідницька діяльність старшокласників є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу, що спрямована не лише на набуття знань, а й на формування ключових компетенцій, необхідних для самостійного та критичного мислення, ефективної роботи з інформацією та здатності ухвалювати обґрунтовані рішення у нестандартних ситуаціях. В умовах компетентнісного підходу освіта повинна забезпечувати не лише засвоєння навчального матеріалу, а й розвиток умінь учнів застосовувати знання у міжпредметних та практичних ситуаціях, моделювати реальні соціальні та професійні процеси, аналізувати отримані дані та робити висновки на основі логіки, фактів і доказів. Науково-дослідницька діяльність забезпечує послідовне формування таких навичок, що є фундаментальними для самостійної життєвої та професійної діяльності учнів старшої школи, а також сприяє розвитку критичного мислення, креативності та здатності до системного аналізу.

Науково-дослідницька діяльність старшокласників безпосередньо пов'язана з формуванням внутрішньої мотивації учнів, яка виступає ключовим чинником успіху у навчальному процесі. Внутрішня мотивація виникає з природного пізнавального інтересу та бажання самостійно відкривати нові знання, вирішувати складні завдання і відчувати результат власної діяльності. Вона стимулює активне включення учнів у процес навчання, сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних та логічних навичок, а також формує відповідальність за отриманий результат. Учні, що мотивовані внутрішньо, зазвичай демонструють вищу стійкість до труднощів, проявляють наполегливість у пошуку рішень і здатні до самостійної організації власної роботи. Зовнішня мотивація, у свою чергу, є важливим додатковим чинником, який підтримує і посилює внутрішній інтерес. Вона реалізується через систему оцінювання, публічне визнання досягнень учнів, участь у конкурсах, олімпіадах

та конференціях, а також через соціальне заохочення та підтримку з боку педагогів, батьків та колег. Такі механізми дозволяють старшокласникам відчувати значущість власних досліджень, підвищують впевненість у своїх силах та стимулюють прагнення до вдосконалення. Ефективна мотивація формується тоді, коли зовнішнє заохочення органічно поєднується з внутрішнім пізнавальним інтересом, створюючи емоційний та когнітивний стимул для активного залучення у дослідницький процес [36, с. 40-45].

Методично доцільно враховувати індивідуальні інтереси, схильності та рівень підготовки кожного учня. Надання свободи у виборі теми дослідження, напрямку роботи та формату презентації результатів сприяє розвитку самостійності, ініціативності та творчого мислення. У цьому контексті важливим є застосування диференційованих завдань, які відповідають рівню підготовки учнів і їхнім пізнавальним можливостям. Таке персоналізоване навчання дозволяє кожному учневі відчувати власний внесок у процес дослідження, підвищує емоційну залученість та сприяє формуванню стійкого інтересу до науково-дослідницької діяльності. Особливу увагу слід приділяти формуванню довготривалої мотивації, яка виходить за межі поточного навчального процесу. Для цього доцільно інтегрувати завдання дослідницького характеру з реальними проблемами суспільного або локального значення, що дозволяє учням відчувати практичну користь своїх дій. Поступове ускладнення завдань — від простих пошукових завдань до комплексних міжпредметних проектів — стимулює розвиток аналітичного, критичного та творчого мислення, а також формує уміння систематизувати інформацію, оцінювати різні варіанти рішень та робити аргументовані висновки [37, с. 40-45].

Важливим компонентом мотиваційної підтримки є створення позитивної навчальної атмосфери, де учень відчуває підтримку педагога, довіру з боку колективу та можливість відкрито висловлювати власні ідеї. Учитель у цьому процесі виступає наставником, консультантом і фасилітатором, допомагаючи учням формулювати проблеми, обирати методи дослідження, надавати рекомендації щодо збору та обробки даних, а також аналізувати отримані

результати. Підтримка і наставництво з боку педагога сприяють зниженню тривожності, підвищують упевненість у власних силах та формують у учнів усвідомлення значущості власної діяльності. Одним із методичних прийомів підтримки мотивації є використання ігрових елементів та моделювання ситуацій, наближених до реальних умов дослідження. Це дозволяє учням відчувати процес як цікаву та корисну діяльність, пробувати різні підходи та оцінювати результати власної роботи в умовах, максимально наближених до практики. Інтеграція дослідницької діяльності з проектною та проблемною роботою, а також з міжпредметними завданнями, стимулює пізнавальну активність, розвиток творчих здібностей та формування комплексного розуміння предметних і соціальних явищ [36, с. 39].

Таким чином, мотиваційні аспекти формування інтересу учнів до пошуково-дослідницької діяльності включають поєднання внутрішньої та зовнішньої мотивації, персоналізацію завдань, практичну значущість досліджень, створення позитивної навчальної атмосфери та активну підтримку педагога. Такий підхід забезпечує стійкий інтерес учнів до навчально-дослідницької діяльності, розвиток аналітичних, критичних та творчих навичок, а також формування компетентностей, необхідних для успішної самостійної діяльності у навчальному, професійному та соціальному контексті.

Організація пошуково-дослідницької діяльності учнів старшої школи потребує системного методичного підходу, який враховує психологічні особливості, рівень підготовки учнів, їхні інтереси та індивідуальні здібності. Ключовим принципом організації є поетапність та послідовність дій, що дозволяє учням ефективно засвоювати знання, розвивати аналітичні навички та формувати компетентності самостійного мислення. Першим етапом організації є визначення проблемного питання або теми дослідження. Проблема повинна бути актуальною, значущою для учнів та відкритою для різних шляхів вирішення. На цьому етапі важливо забезпечити формулювання чіткого запитання, яке буде стимулювати активний пошук інформації та сприяти розвитку критичного та аналітичного мислення.

Другий етап включає планування дослідницької діяльності. Учні повинні опанувати навички визначення мети дослідження, постановки завдань, формулювання гіпотез та обрання методів збору інформації. До методів належать спостереження, опитування, аналіз документів, експериментальні та польові дослідження, а також робота з цифровими та медійними джерелами. На цьому етапі учні формують алгоритм проведення дослідження, визначають критерії оцінки результатів та планують презентацію отриманих даних. Такий підхід дозволяє розвивати у старшокласників організаційні навички, здатність до логічного планування та управління власною діяльністю [37, с. 54]. Збір та обробка інформації є наступним критично важливим етапом. На цьому етапі учні опановують техніки роботи з різними джерелами, вчаться систематизувати дані, виділяти суттєве та робити висновки на основі отриманої інформації. Особливу увагу приділяють критичній оцінці джерел, аналізу достовірності та обґрунтованості інформації. Учні мають навчитися поєднувати дані з різних джерел, порівнювати результати, виявляти закономірності та формувати аргументовані висновки. Результати цього етапу часто оформлюються у вигляді наукових доповідей, презентацій, постерів, аналітичних записок або мультимедійних матеріалів, що одночасно формує навички комунікації та презентаційної культури [34, с. 56-57].

Третій етап передбачає аналіз отриманих результатів та формування висновків. Учні навчаються порівнювати альтернативні рішення, перевіряти гіпотези, зіставляти теоретичні положення з практичними результатами. Це сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності приймати обґрунтовані рішення у складних ситуаціях. На цьому етапі важливим є наставництво з боку педагога, який консультує, коригує, допомагає розвивати логічні навички та спрямовує роботу учнів у конструктивне русло. У педагогічному процесі особливу роль відіграє методичне забезпечення підтримки та мотивації, що стимулює учнів до самостійного пошуку і дослідження [51, с. 45].

Наступним компонентом організації дослідницької діяльності є презентація та обговорення результатів. Важливим є не лише представлення

готових продуктів, але й участь учнів у дискусіях, аналізі альтернативних підходів, оцінці робіт однокласників та обґрунтуванні власної позиції. Такий підхід формує комунікативні навички, критичне мислення та здатність аргументувати власну позицію, що є необхідним для розвитку компетентностей 21 століття. Учні отримують зворотний зв'язок від педагога та однокласників, що дозволяє коригувати дослідницький процес, підвищує ефективність навчання та формує вміння працювати у команді [33, с. 45].

Заключний етап включає рефлексію та самооцінку. Учні оцінюють власну діяльність, визначають сильні та слабкі сторони, виявляють труднощі, що виникли під час дослідження, та розробляють стратегії подальшого вдосконалення навичок. Рефлексія сприяє формуванню метапізнавальних компетенцій, здатності до самоконтролю, планування та корекції власної діяльності, а також розвиває критичне мислення. Цей етап є важливим для забезпечення стійкого інтересу до науково-дослідницької діяльності та підготовки учнів до самостійної роботи в умовах сучасного освітнього та соціального середовища [38, с. 54].

Методичні підходи до організації пошуково-дослідницької діяльності передбачають поетапність, послідовність дій, систематичність та інтеграцію різних методів роботи. Поєднання планування, збору та аналізу інформації, презентації результатів та рефлексії забезпечує комплексний розвиток навичок, формує критичне та аналітичне мислення, комунікативні компетенції та стійкий інтерес учнів до науково-дослідницької діяльності. Ефективна організація роботи з пошуково-дослідницьких проектів дозволяє старшокласникам відчувати себе активними суб'єктами навчального процесу, формує вміння брати відповідальність за власні результати та підвищує їхню готовність до самостійної діяльності в майбутньому.

Ефективність науково-дослідницької діяльності старшокласників значною мірою визначається методами та прийомами, що застосовуються для стимулювання їхньої активності та розвитку пізнавальної зацікавленості. Одним із ключових аспектів є створення умов для самостійного прийняття рішень та

розвитку відповідальності за результати власної роботи. Учні повинні відчувати, що їхня діяльність важлива, а внесок у дослідження — суттєвий, що формує внутрішню мотивацію та заохочує до активного залучення у процес пошуку знань. Методи стимулювання активності включають застосування проблемного навчання, моделювання реальних ситуацій та кейс-методики. Проблемне навчання спонукає учнів до постановки власних запитань, аналізу ситуацій, порівняння альтернативних рішень та обґрунтування висновків. Кейс-методика дозволяє створювати умови максимально наближені до реальної практичної діяльності, коли учні виконують роль дослідників, аналітиків або консультантів, приймаючи рішення на основі зібраних даних та теоретичних знань. Такі методи сприяють розвитку аналітичного мислення, здатності працювати в команді та застосовувати міжпредметні знання для вирішення комплексних завдань [37, с. 90].

Важливим прийомом є використання ігрових елементів та симуляцій, що дозволяють учням відчувати процес дослідження як цікаву, захопливу діяльність. Рольові ігри, моделювання експериментів та інтерактивні завдання створюють умови для експериментування, перевірки гіпотез та аналізу результатів, формують навички стратегічного планування та критичного мислення. У цьому контексті значущим є створення командних проєктів, які дозволяють учням виконувати різні ролі, узгоджувати спільні дії, обговорювати альтернативні підходи та досягати спільного результату. Такий підхід сприяє розвитку комунікативних та організаційних компетенцій, вміння працювати в колективі та брати на себе відповідальність за результати спільної діяльності.

Стимулювання активності учнів також включає застосування інноваційних технологій, що роблять дослідницький процес більш доступним та наочним. Використання цифрових ресурсів, онлайн-бібліотек, інтерактивних платформ, візуалізацій даних та мультимедійних засобів сприяє розширенню можливостей пошуку та обробки інформації, а також підвищує інтерес учнів до дослідницької роботи. Інтеграція цифрових технологій дозволяє учням не лише збирати та

аналізувати дані, а й презентувати результати у різних форматах, що стимулює розвиток навичок комунікації та критичного аналізу [36, с. 45].

Роль педагога у стимулюванні активності є вирішальною. Учитель виступає фасилітатором, наставником та координатором дослідницького процесу, допомагаючи учням формулювати проблеми, визначати методи збору та аналізу даних, оцінювати проміжні результати та коригувати подальші дії. Підтримка та консультації педагога сприяють зниженню тривожності учнів, підвищують їхню впевненість у власних силах та стимулюють прояв творчості. Важливим є створення атмосфери довіри, де учні можуть вільно обговорювати ідеї, пробувати нові підходи та аналізувати помилки без страху негативної оцінки. Суттєвим елементом стимулювання активності є інтеграція дослідницьких завдань із реальними проблемами локального або глобального рівня. Це дозволяє учням відчути значущість власної роботи, оцінити практичну користь отриманих результатів та підвищує мотивацію до систематичного дослідження. Участь у спільних проектах із залученням представників громади, науковців або спеціалістів у відповідній сфері розширює досвід учнів, стимулює міжпредметні зв'язки та підвищує рівень професійної підготовки [30, с. 55].

Таким чином, методи та прийоми стимулювання активності учнів у пошуково-дослідницькій діяльності поєднують проблемне навчання, кейс-методику, ігрові елементи, командну роботу, використання інноваційних технологій та активну підтримку педагога. Вони формують аналітичні, критичні та творчі навички, розвивають комунікативні та організаційні компетенції, сприяють підвищенню мотивації та формуванню стійкого інтересу до науково-дослідницької діяльності, що є ключовим для розвитку компетентностей 21 століття та підготовки учнів до самостійної та ефективної діяльності в навчальному та соціальному середовищі.

Організація пошуково-дослідницької діяльності передбачає баланс між колективною та індивідуальною роботою учнів, що забезпечує комплексний розвиток навичок, формує самостійність та здатність до ефективної взаємодії у команді. Колективна діяльність дозволяє учням брати участь у спільному

розв'язанні проблем, обмінюватися ідеями, аналізувати альтернативні підходи та узгоджувати спільні дії для досягнення кінцевого результату. Такий підхід сприяє розвитку комунікативних, організаційних та соціальних компетенцій, навичок управління часом, розподілу ролей і відповідальності, а також здатності до критичного аналізу та конструктивної оцінки результатів спільної роботи [38, с. 57].

Колективна діяльність забезпечує можливість моделювання реальних соціальних процесів, коли учні вчаться працювати у команді, співпрацювати, досягати компромісу та враховувати різні точки зору. Участь у спільних проектах стимулює розвиток лідерських навичок, навичок фасилітації та координації дій. При цьому важливо, щоб робота в групі мала чітку структуру та розподіл обов'язків, що дозволяє кожному учню відчувати власну відповідальність за результат і мотивує до активного включення у дослідницький процес. Педагог виконує роль наставника та координатора, який спрямовує командну роботу, підтримує баланс між активністю учнів та контролем за дотриманням методичної послідовності дій, забезпечуючи оптимальне функціонування групи [39, с. 29-30].

Індивідуальна робота є не менш важливою складовою, оскільки сприяє розвитку самостійності, концентрації на особистому внеску у дослідження, умінню приймати власні рішення та оцінювати результати власної діяльності. Вона дозволяє учням опанувати методики самостійного пошуку інформації, аналізу даних та формулювання висновків. Індивідуальна робота також сприяє розвитку метапізнавальних компетенцій, здатності до самооцінки, планування та корекції власного процесу навчання, що є необхідними для подальшої самостійної науково-дослідницької та професійної діяльності. Поєднання колективної та індивідуальної роботи створює синергію, де кожен учень отримує можливість розвивати як особисті, так і соціальні компетенції. Наприклад, у командних проектах учні можуть обмінюватися ідеями та методами, одночасно виконуючи індивідуальні завдання, що забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу та розвиток творчого потенціалу. Такий підхід сприяє формуванню

умінь аналізувати процеси з різних точок зору, адаптувати власну діяльність до вимог групи, а також оцінювати ефективність використаних методів та результатів роботи [40, с. 56].

Під час колективної роботи педагог застосовує методи фасилітації та підтримки, які спрямовані на стимулювання активності, вирішення конфліктних ситуацій, організацію дискусій та забезпечення рівності можливостей для всіх учасників групи. Водночас індивідуальні консультації допомагають учням опанувати складні етапи дослідження, розв'язати методичні проблеми, оцінити власну роботу та визначити напрями подальшого розвитку. Така організація дозволяє поєднувати розвиток соціальної компетентності з формуванням інтелектуальної самостійності та відповідальності за результат. Особливе значення має етап презентації результатів, де учні демонструють як колективні, так і індивідуальні досягнення. Презентація сприяє розвитку комунікативних навичок, формує культуру аргументованого обґрунтування власної позиції, уміння відповідати на запитання та аналізувати критику. Колективні обговорення результатів дозволяють оцінити ефективність командної роботи, визначити сильні та слабкі сторони дослідницького процесу та спланувати подальші дії. Індивідуальна рефлексія дає змогу кожному учню усвідомити власний внесок у спільну діяльність, проаналізувати помилки та досягнення, що формує метапізнавальні навички та стійкий інтерес до науково-дослідницької діяльності [35, с. 60].

Поєднання колективної та індивідуальної роботи є фундаментальним для розвитку компетентностей старшокласників у процесі науково-дослідницької діяльності. Такий підхід дозволяє забезпечити як розвиток особистих навичок, так і соціальної взаємодії, формує відповідальність, комунікативні здібності, критичне та аналітичне мислення, що є необхідним для підготовки учнів до самостійної та ефективної діяльності в сучасному освітньому та соціальному середовищі.

Рефлексія та самооцінка є критично важливими компонентами науково-дослідницької діяльності старшокласників, оскільки саме через усвідомлення

власного досвіду та аналіз результатів діяльності учні формують здатність до самостійного навчання та ефективного пошуку інформації. Рефлексивна діяльність передбачає систематичний аналіз кожного етапу дослідження, включно з постановкою проблеми, вибором методів, збором та обробкою даних, формулюванням висновків і презентацією результатів. Такий аналіз дозволяє учням усвідомити, які підходи були ефективними, а які потребують корекції, і забезпечує розвиток метапізнавальних компетенцій, здатності до самоорганізації та планування подальшої діяльності [39, с.84-85].

Самооцінка у процесі дослідницької діяльності сприяє формуванню критичного мислення, оскільки учні оцінюють не лише кінцевий результат, а й процес його досягнення. Вони вчаться аналізувати власні дії, виділяти сильні та слабкі сторони, оцінювати ефективність застосованих методів та прийомів, визначати, які навички були опановані, а які потребують додаткового розвитку. Цей процес не лише підвищує самостійність учнів, а й формує усвідомлення особистої відповідальності за результати діяльності, що є ключовим елементом розвитку пошукових навичок. Методично рефлексію можна організувати як колективно, так і індивідуально. Колективна рефлексія передбачає обговорення результатів дослідження, аналіз помилок та досягнень, обмін досвідом між учасниками групи та формування спільних висновків. Таке обговорення дозволяє учням оцінювати різні підходи до вирішення проблем, визначати оптимальні стратегії та бачити власний внесок у спільний результат. Індивідуальна рефлексія, у свою чергу, дає змогу кожному учню усвідомити власний прогрес, зрозуміти, які дії призвели до успіху, а які — до труднощів, і сформулювати план особистого розвитку та вдосконалення навичок.

Особливу увагу слід приділяти систематичному використанню рефлексії на різних етапах дослідницької діяльності. На початковому етапі вона дозволяє уточнити проблемне питання, визначити методи та обґрунтувати вибір підходів. На етапі збору та аналізу інформації рефлексія допомагає оцінити ефективність джерел, критично осмислити отримані дані та визначити напрямки подальшого дослідження. На завершальному етапі учні аналізують отримані результати,

співставляють їх із початковими гіпотезами та формулюють висновки, що сприяє розвитку навичок узагальнення та синтезу інформації [37, с. 33].

Важливим аспектом є підтримка педагогом процесу рефлексії та самооцінки. Учитель може спрямовувати аналіз діяльності, задавати уточнюючі питання, стимулювати критичне мислення та допомагати учням формулювати об'єктивні висновки. Консультації педагога, поради щодо методів самооцінки та аналіз результатів роботи дозволяють учням підвищувати рівень власної компетентності, формувати навички самоконтролю та оцінювання якості власної роботи. Педагогічна підтримка забезпечує розвиток самостійності, впевненості та відповідальності за результати дослідження, що є невід'ємним елементом формування стійкого інтересу до науково-дослідницької діяльності [58].

Рефлексія та самооцінка також стимулюють розвиток творчих та аналітичних здібностей учнів. Учні аналізують, які підходи були найбільш ефективними, пробують альтернативні методи, визначають нові напрями дослідження та роблять висновки на основі порівняння різних результатів. Такий підхід сприяє глибшому засвоєнню знань, розвитку системного мислення та формуванню здатності до самостійного розв'язання складних проблем. Крім того, рефлексія допомагає формувати стійку мотивацію до науково-дослідницької діяльності, оскільки учні відчують результат своєї роботи та розуміють значущість власних досягнень. Систематичне впровадження рефлексії та самооцінки у процес науково-дослідницької діяльності є ключовим фактором розвитку пошукових навичок учнів. Вона забезпечує формування критичного та аналітичного мислення, метапізнавальних компетенцій, уміння планувати та коригувати власну діяльність, підвищує рівень самостійності та відповідальності за результат. Такий підхід сприяє підготовці учнів старшої школи до ефективної самостійної діяльності в навчальному, соціальному та професійному контексті сучасного суспільства.

Проведений аналіз методичних аспектів організації пошуково-дослідницької діяльності учнів старшої школи дозволяє зробити низку важливих висновків щодо формування інтересу, розвитку навичок та компетентностей. По-

перше, ефективна організація діяльності потребує чіткої поетапності та послідовності дій, що включає постановку проблемного питання, планування дослідження, збір та обробку інформації, презентацію результатів та рефлексію. Такий підхід сприяє формуванню системного мислення, розвиває аналітичні та критичні навички, а також стимулює внутрішню мотивацію учнів до самостійного навчання.

По-друге, застосування різноманітних методів та прийомів — проблемного навчання, кейс-методики, рольових ігор, інтерактивних завдань та інноваційних технологій — забезпечує активну участь учнів у дослідницькому процесі, розвиток творчого потенціалу, комунікативних та організаційних компетенцій. Використання таких методів дозволяє поєднувати індивідуальну і колективну роботу, стимулює критичне мислення та формує навички прийняття обґрунтованих рішень у складних ситуаціях.

По-третє, баланс між колективною та індивідуальною діяльністю є визначальним фактором розвитку пошукових навичок. Колективна робота формує здатність до командної взаємодії, узгодження дій та ефективної комунікації, тоді як індивідуальна робота розвиває самостійність, відповідальність за результат, а також уміння оцінювати власні дії. Поєднання цих форм забезпечує комплексний розвиток компетентностей учнів та формує стійкий інтерес до науково-дослідницької діяльності.

По-четверте, систематичне впровадження рефлексії та самооцінки сприяє розвитку метапізнавальних навичок, умінь аналізувати процес і результати власної діяльності, а також стимулює формування критичного мислення. Учні отримують можливість оцінювати ефективність використаних методів, визначати сильні та слабкі сторони дослідження та розробляти стратегії подальшого вдосконалення, що є важливим для розвитку пошукових компетенцій та самостійності.

По-п'яте, інтеграція міжпредметних зв'язків дозволяє старшокласникам усвідомити комплексний характер реальних проблем, застосовувати знання з різних дисциплін та формувати аналітичні та практичні навички. Такий підхід

стимулює розвиток системного мислення, творчих здібностей та вміння аргументовано представляти результати дослідження, що підвищує ефективність навчального процесу та готує учнів до самостійної діяльності у сучасному соціальному і професійному середовищі.

Отже, організація пошуково-дослідницької діяльності старшокласників, що базується на поетапності, методичній різноманітності, балансі колективної та індивідуальної роботи, систематичній рефлексії та інтеграції міжпредметних зв'язків, забезпечує комплексний розвиток компетентностей учнів, формує стійкий інтерес до науки та розвиває навички самостійного пошуку, критичного аналізу та творчого мислення. Такий підхід сприяє підготовці учнів до активної участі в освітньому та соціальному середовищі, розвитку здатності до самостійного вирішення складних завдань та подальшого професійного зростання.

Комбінований урок

Тема: *Бродівська танкова битва 1941 року: історичні обставини, перебіг та значення.*

Мета уроку:

навчальна:

- сформувати в учнів цілісне уявлення про причини, хід та наслідки Бродівської танкової битви 23–30 червня 1941 року;
- розкрити тактичні та стратегічні особливості дій радянських і німецьких військ;
- проаналізувати роль Західної України як простору зіткнення двох тоталітарних режимів.

розвивальна:

- формувати навички пошуково-дослідницької діяльності: аналіз карт, документів, спогадів, фотографій;
- розвивати критичне мислення через роботу з суперечливими джерелами;
- стимулювати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та робити аргументовані висновки.

виховна:

- виховувати повагу до історичної пам'яті, усвідомлення трагізму війни та цінності людського життя;
- формувати патріотичне розуміння місцевої історії як невід'ємної частини загальноєвропейського контексту;
- сприяти розвитку громадянської відповідальності через роботу з локальними джерелами (картами й історією Бродівщини).

Основні поняття уроку: Бродівська танкова битва; операція «Барбаросса»; Південно-Західний фронт; 1-ша танкова група Клейста; механізований корпус; бліцкриг; контрудар; оточення; локальна історія.

Особистості в історії: Михайло Кирпонос, Євген Рябишев, Семен Тимошенко, Евальд фон Клейст, Герд фон Рундштедт.

Обладнання: мультимедійна презентація; карти бойових дій Дубно–Броди–Луцьк; роздруківки документів та спогадів (напр., уривки з досліджень В. Короля, Д. Стаєла, О. Лисенка); групові картки із завданнями.

Форма комбінованого уроку: проблемно-діалогічна лекція з елементами пошуково-дослідницької діяльності.

СТРУКТУРА УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда з учнями:

- Що ви знаєте про початок німецько-радянської війни?
- Які стратегічні цілі мала Німеччина на території України?
- Чому саме Західна Україна стала одним із перших театрів воєнних дій?
- Які фактори могли вплинути на перебіг перших боїв?

III. Вивчення нового матеріалу

1. Передумови та стратегічна ситуація напередодні битви

Коротка міні-лекція:

Після початку операції «Барбаросса» 22 червня 1941 року група армій «Південь» здійснила швидке вторгнення на територію Західної України. Район

Бродів опинився у центрі наступу німецької 1-ї танкової групи. Радянське командування, переоцінюючи власні сили та недооцінюючи швидкість противника, розмістило механізовані корпуси у виступах без належної координації. Це заклало передумови майбутньої катастрофи.

Проблемне питання: Чи могла Червона армія запобігти оточенню військ у районі Бродів?

Можливі напрями відповіді:

1. недостатня мобілізаційна готовність;
2. хаос у командуванні;
3. недооцінка німецької доктрини «бліцкригу»;
4. логістичні проблеми (паливо, запчастини, зв'язок).

2. Механізми та перебіг Бродівської танкової битви

Робота з документом (аналог зразка)

Учням роздається фрагмент зі спогадів командира 8-го механізованого корпусу Є. Рябишева:

«Вже 24 червня ми отримали наказ негайно перейти у контрнаступ. Корпус рухався поспіхом, техніка ламалась, пальне підвозили несвоєчасно. Багато танків ми втратили ще до того, як увійшли в бій...»

Питання до аналізу:

- Які тактичні недоліки видно зі спогадів?
- Як вони вплинули на результат битви?
- Чи були радянські командири готові до маневрової війни?

3. Масштаби битви та втрати

Вправа групами (5 хв). Учні поділяються на 3 групи, кожна отримує матеріали:

- 1 група: «Сили та техніка СРСР»
- 2 група: «Сили та техніка Німеччини»
- 3 група: «Втрати сторін і тактичні наслідки»

Завдання:

- визначити співвідношення сил;

- пояснити, чому радянська чисельна перевага не забезпечила перемоги;
- охарактеризувати роль місцевості (рівнини, дороги Броди–Дубно–Луцьк).

4. Наслідки та значення битви

Міні-висновок учителя: Бродівська битва стала першим великим зіткненням танкових мас у Другій світовій. Вона виявила слабкість радянської командної системи та обмеженість німецького «бліцкригу» на великих територіях. Для України битва стала трагедією місцевого населення та символом боротьби на перетині двох імперій.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Фронтальна бесіда

1. Назвіть ключові причини радянської поразки під Бродами.
2. У чому полягала стратегічна мета німецького командування?
3. Як географічні особливості місцевості вплинули на перебіг битви?
4. Назвіть тактичні помилки, допущені 8-м і 15-м механізованими корпусами.
5. Чому Бродівська битва стала важливою для місцевої історії Західної України?

V. Підсумок уроку

Бродівська танкова битва — це не лише військовий епізод, а й складне історичне явище, що поєднує стратегічні, тактичні й гуманітарні виміри. Аналізуючи її як історичне джерело, учні вчать досліджувати події комплексно, працювати з документами й формувати власні висновки. Такий підхід розвиває не лише знання, а й здатність критично осмислювати минуле й оцінювати його значення для сучасності.

Висновки до розділу 3.

Проведений аналіз методичних аспектів організації пошуково-дослідницької діяльності учнів старшої школи дозволяє зробити низку важливих висновків щодо формування інтересу, розвитку навичок та компетентностей. По-перше, ефективна організація діяльності потребує чіткої поетапності та послідовності дій, що включає постановку проблемного питання, планування дослідження, збір та обробку інформації, презентацію результатів та рефлексію.

Такий підхід сприяє формуванню системного мислення, розвиває аналітичні та критичні навички, а також стимулює внутрішню мотивацію учнів до самостійного навчання.

По-друге, застосування різноманітних методів та прийомів — проблемного навчання, кейс-методики, рольових ігор, інтерактивних завдань та інноваційних технологій — забезпечує активну участь учнів у дослідницькому процесі, розвиток творчого потенціалу, комунікативних та організаційних компетенцій. Використання таких методів дозволяє поєднувати індивідуальну і колективну роботу, стимулює критичне мислення та формує навички прийняття обґрунтованих рішень у складних ситуаціях.

По-третє, баланс між колективною та індивідуальною діяльністю є визначальним фактором розвитку пошукових навичок. Колективна робота формує здатність до командної взаємодії, узгодження дій та ефективної комунікації, тоді як індивідуальна робота розвиває самостійність, відповідальність за результат, а також уміння оцінювати власні дії. Поєднання цих форм забезпечує комплексний розвиток компетентностей учнів та формує стійкий інтерес до науково-дослідницької діяльності.

По-четверте, систематичне впровадження рефлексії та самооцінки сприяє розвитку метапізнавальних навичок, умінь аналізувати процес і результати власної діяльності, а також стимулює формування критичного мислення. Учні отримують можливість оцінювати ефективність використаних методів, визначати сильні та слабкі сторони дослідження та розробляти стратегії подальшого вдосконалення, що є важливим для розвитку пошукових компетенцій та самостійності.

По-п'яте, інтеграція міжпредметних зв'язків дозволяє старшокласникам усвідомити комплексний характер реальних проблем, застосовувати знання з різних дисциплін та формувати аналітичні та практичні навички. Такий підхід стимулює розвиток системного мислення, творчих здібностей та вміння аргументовано представляти результати дослідження, що підвищує ефективність

навчального процесу та готує учнів до самостійної діяльності у сучасному соціальному і професійному середовищі.

Отже, організація пошуково-дослідницької діяльності старшокласників, що базується на поетапності, методичній різноманітності, балансі колективної та індивідуальної роботи, систематичній рефлексії та інтеграції міжпредметних зв'язків, забезпечує комплексний розвиток компетентностей учнів, формує стійкий інтерес до науки та розвиває навички самостійного пошуку, критичного аналізу та творчого мислення. Такий підхід сприяє підготовці учнів до активної участі в освітньому та соціальному середовищі, розвитку здатності до самостійного вирішення складних завдань та подальшого професійного зростання.

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографії та джерельної бази засвідчив, що проблема Бродівської танкової битви посідає помітне, але неоднозначне місце у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. У радянський період ця тема висвітлювалася фрагментарно, з ідеологічним забарвленням та акцентом на «героїчній боротьбі радянських військ», без критичного аналізу причин поразки. Лише з початку 1990-х років, завдяки працям українських істориків — В. Короля, О. Лисенка, О. Литвин, В. Солдатенка та інших — відбулося поступове переосмислення подій, розширення джерельної бази та введення до наукового обігу архівних документів, раніше закритих для дослідників. Сучасна українська історіографія розглядає Бродівську битву не лише як окремий військовий епізод, а як важливу частину процесу формування українського фронту Другої світової війни. З'являються міждисциплінарні підходи — політичний, соціальний, військово-технічний, культурний. Важливе місце посідають і праці західних дослідників, зокрема Д. Гланца, Д. Стаеля, І. Кершоу, які дають змогу зіставити український і європейський контексти подій. Джерельна база дослідження є багатовартовою і включає архівні документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, фонди Міністерства оборони, спогади учасників бойових дій, статистичні зведення, матеріали періодики, карти та довідкові видання. Особливу цінність мають нові цифрові ресурси — електронні бази документів, сайти історичних інституцій, наукові журнали та електронні архіви. Слід зазначити, що сучасна джерельна та історіографічна база дозволяє здійснити комплексний, об'єктивний аналіз Бродівської танкової битви як історичного явища. Вона створює наукові передумови не лише для реконструкції подій, а й для осмислення їх у ширшому політичному, соціальному та педагогічному контексті. Саме це забезпечує методологічну основу подальшого дослідження — розвитку пошуково-дослідницьких навичок учнів через вивчення історичних подій як джерела формування історичної пам'яті.

Напередодні німецько-радянської війни Європа перебувала у стані політичної та стратегічної турбулентності. Після Першої світової війни та Версальського договору міжнародна система безпеки виявилася крихкою, а політика «умиротворення» західних демократій створила умови для реваншистських амбіцій Німеччини. Пакт Молотова–Ріббентропа 1939 року, хоча формально закріплював нейтралітет, фактично легітимізував розподіл Східної Європи і дав можливість обоєм тоталітарним режимам підготуватися до майбутнього конфлікту. Зі стратегічної точки зору, Гітлер забезпечував собі тил на сході, що дозволяло концентрувати сили на Західному фронті, а Сталін отримував час для модернізації та переозброєння Червоної армії. Водночас економічна та технічна співпраця обох країн створювала парадоксальну ситуацію: майбутній ворог одночасно ставав партнером у критично важливих сферах, що вводило в оману радянське керівництво. На військовому рівні радянська армія, попри чисельну перевагу, страждала від наслідків чисток командного складу, централізації управління та неузгодженості у створенні механізованих корпусів. Вермахт демонстрував ефективність доктрини «бліцкригу», технічну перевагу і маневрову гнучкість, що забезпечило швидкі прориви на початковому етапі війни. Особливо критичною була ситуація на південно-західному напрямку, де радянські сили зазнали великих втрат унаслідок організаційної розгубленості та логістичних проблем.

Таким чином, передумови війни поєднували дипломатичну невизначеність, помилки у стратегічній підготовці та асиметрію військових потенціалів. Відсутність адекватної організаційної і оперативної готовності радянських збройних сил визначила трагічний перебіг початкових битв і стала ключовим фактором для подальшого розвитку конфлікту на Східному фронті.

Бродівська танкова битва червня 1941 року стала одним із наймасштабніших бронетанкових зіткнень початкового етапу німецько-радянської війни, що виявила глибокі системні проблеми радянського військового командування. Попри чисельну перевагу, Червона армія зазнала значних втрат через неузгодженість дій, слабку логістику та відсутність єдиної

стратегії. Проте навіть у межах поразки битва мала важливе тактичне значення — вона затримала наступ німців на Київ і показала межі ефективності доктрини «бліцкригу». Військово-стратегічно ця подія стала переломною: радянське командування усвідомило необхідність реформування бронетанкових військ і зміни доктрини ведення війни. У політичному та моральному вимірі вона віддзеркалила трагедію населення Західної України, яке опинилося між двома тоталітарними системами. Водночас Бродівська битва стала символом мужності, історичної пам'яті та осмислення війни як гуманітарного досвіду. Сьогодні її вивчення має не лише наукове, а й виховне значення: аналіз подій сприяє розвитку пошуково-дослідницьких навичок учнів, формує критичне мислення й патріотичну свідомість. Броди залишаються нагадуванням, що навіть у поразці прихований потенціал для переосмислення, оновлення та історичного прозріння.

Вивчення Бродівської битви в освітньому процесі відкриває значні можливості для розвитку пошуково-дослідницьких навичок старшокласників. Залучення учнів до аналізу історичних джерел, картографічних матеріалів, спогадів очевидців і документів дозволяє сформувати в них не лише знання, а й навички історичного мислення — уміння працювати з фактами, критично оцінювати інформацію, вибудовувати логіку аргументації. Методичні рекомендації, розроблені в межах дослідження, доводять ефективність інтерактивних форм навчання — історичних реконструкцій, міні-досліджень, дискусій, проєктних робіт. Такий підхід відповідає сучасним принципам компетентнісного навчання та сприяє розвитку ключових компетентностей, зокрема аналітичної, комунікативної й ціннісно-сміслової. Особливе значення має інтеграція військово-історичного матеріалу у навчальний процес не як «розповіді про минуле», а як приклад міждисциплінарного дослідження, що об'єднує історію, право, географію, етику та громадянську освіту. Таким чином, історичне знання стає інструментом виховання критичного мислення й патріотичної свідомості.

У процесі дослідження з'ясовано, що формування інтересу учнів старшої школи до пошуково-дослідницької діяльності є складним, але надзвичайно

важливим компонентом сучасної історичної освіти. Його ефективність залежить від поєднання науково обґрунтованих методичних підходів, інтеграції міжпредметних зв'язків та активного використання історичного матеріалу, який має не лише пізнавальну, а й емоційно-ціннісну складову. Методичні рекомендації показали, що залучення учнів до вивчення конкретних історичних подій — зокрема Бродівської танкової битви 1941 року — сприяє глибшому розумінню минулого, розвитку критичного мислення та здатності працювати з різними видами джерел. Ефективними формами цієї роботи є міні-дослідження, учнівські історичні проєкти, участь у краєзнавчих експедиціях, аналіз карт і документів, а також створення власних мультимедійних презентацій на основі архівних матеріалів. Важливою умовою формування пізнавального інтересу є використання проблемно-пошукових методів навчання, коли учень виступає не пасивним споживачем знань, а активним дослідником. Такий підхід розвиває самостійність, аналітичне мислення, ініціативу й навички наукової аргументації. Не менш значущим є і створення педагогом сприятливого емоційного середовища, у якому учні можуть вільно висловлювати думки, дискутувати, співставляти історичні оцінки. Практичне впровадження методичних рекомендацій доводить, що інтерес до дослідницької діяльності посилюється, коли учні усвідомлюють особистісну й національну цінність вивчення історії. Теми, пов'язані з подіями, що відбувалися на території України, зокрема з героїчними або трагічними сторінками минулого, стають потужним мотиваційним фактором. Саме на цьому ґрунтується ідея гуманістичної освіти — виховання громадянина, здатного до критичного мислення, морального вибору й історичної відповідальності. Таким чином, методичне забезпечення процесу формування інтересу до пошуково-дослідницької діяльності має ґрунтуватися на принципах інтеграції історичних знань, науковості, доступності, емоційності та практичної спрямованості. Запропоновані рекомендації можуть бути використані у навчальному процесі з історії України, краєзнавстві, а також у системі позакласної роботи — як засіб розвитку дослідницьких умінь, творчої активності та громадянської самосвідомості учнів старших класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Плохій С. Брама Європи. Історія України від варягів до сьогодення. Київ. Клуб сімейного дозвілля. 2018. 832 с.
2. Король В. Танкові операції Червоної армії в Україні 1941 року. Львів. ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 256 с.
3. Лисенко О. Україна в початковий період німецько-радянської війни. Київ. Інститут історії України НАН України. 2019. 320 с.
4. Литвин О. Західна Україна у вирі війни 1941 року. Тернопіль. Навчальна книга. 2018. 288 с.
5. Якимович Б. Військово-історичні студії Галичини. Львів. 2015. 224 с.
6. Сварник І. Бродівщина у вирі війн ХХ століття. Броди. 2014. 192 с.
7. Яцишин Р. Бродівський район у період Другої світової війни. Львів. 2017.
8. Коваль М. Україна в Другій світовій війні. Київ. 2010. 200 с.
9. Гобсбаум Е. Епоха екстремів. Людство між 1914 і 1991 роками. Київ. Критика. 2018. 384 с.
10. Кершоу І. До пекла і назад. Європа 1914–1949. Київ. Наш формат. 2019. 720 с.
11. Марочко В. Бродівська танкова битва: сучасні інтерпретації. *Український історичний журнал*. 2019. № 3. С. 350-363.
12. Литвин О. Передумови контрудару під Дубно–Бродами. *Воєнна історія*. 2020. № 2. С. 34-39.
13. Лисенко О. Радянські механізовані корпуси влітку 1941 р. *Проблеми історії України*. 2018. № 24. С. 26-38.
14. Король В. Маневр та логістика в перші дні німецько-радянської війни. *Вісник ЛНУ*. 2016. С. 289-301ю
15. П'яних Л. Доктрина глибокої операції в Червоній армії. Східноєвропейські студії. 2017. 592 с.

16. Кучерук О. Західна Україна в контексті операції «Барбаросса». *Наукові записки*. 2020. С. 24-38.
17. Лаба М. Проблеми радянського військового планування 1941 р. *Україна модерна*. 2015. С. 41-49.
18. Воєнна енциклопедія України. Т. 1–3. Київ. 2010. 496 с.
19. Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАНУ. Т. 1–10. 608 с.
20. Бродівський історико-краєзнавчий музей. Фондові матеріали «Бої під Бородами 1941 р.» 450 с.
21. Архів Бродівської міської ради. Документи 1941–1944 рр. 540 с.
22. Літопис Бродівщини. Вип. 1–5. Броди. 2010–2019. С. 48-64.
23. Бродівська битва 1941 року. Zbruc̆. 2014. URL: <https://zbruc.eu/node/24540>.
24. Кафедра міжнародних відносин КНУ. Причини та перебіг початкового етапу німецько-радянської війни. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/WW/62.htm>.
25. Інститут історії України НАНУ. Електронна бібліотека: матеріали про Дубно–Броди–Луцьк (1941). URL: <https://www.history.org.ua>.
26. Електронний архів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО). Колекція документів 1941 року. URL: <https://cdago.gov.ua>.
27. Державна архівна служба України. Цифрові копії документів Другої світової війни. URL: <https://archives.gov.ua>.
28. Архівна колекція “Військові поховання Дубно–Броди–Луцьк (1941)”. Управління культури ЛОДА. Львів. 2020.
29. Яцишин Р. Матеріали польових досліджень Бродівських укріплень та місць боїв 1941 року. Львів. 2017. 250 с.
30. Бех І. Психологія особистісного розвитку. Київ. 2018. 320 с.
31. Кремень В. Філософія освіти. Київ. 2016. 348 с.
32. Пошетун О. Компетентнісний підхід у сучасній школі. Київ. 2019. 256 с.
33. Савченко О. Дидактика сучасної школи. Київ. 2018. 224 с.
34. Бібік Н. Методика навчання історії. Київ. 2016. 192 с.

35. Терно С. Історична компетентність учнів: підходи та моделі. Дніпро. 2017. 168 с.
36. Пометун О., Гупан Н. Критичне мислення на уроках історії. Київ. 2020. 184 с.
37. Ващенко Л. Пошуково-дослідницька діяльність у школі. Харків. 2018. 208 с.
38. На Урок: освітній проект. URL: <https://naurok.com.ua/>.
39. Поради колезі: методичні підказки для вчителів істориків. Полтава: Полтавська обл. універс. наук. б ка, 2019. 55 с.
40. Мудрий М. М., Аркуша О. В. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, 10 клас, рівень стандарту). Київ : «Шкільна книга», 2022. 240 с.
41. Гісема О. В. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, 10 клас, рівень стандарту). Київ : «Освіта», 2022. 220 с.
42. Гісема О. В. Історія України (рівень стандарту, 10 клас). Київ : «Слово», 2021. 200 с.
43. Желіба О. Історія України: робочий зошит для 10-го класу суспільно-гуманітарного напрямку історичного профілю. Київ : «Освітній простір», 2022. 96 с.
44. Гісем О. В., Ісаєв Д. В., Мартинюк О. О. Атлас з історії України. 10 клас. Київ : «Генеза», 2021. 48 с.
45. Overy R. The Dictators. Hitler's Germany and Stalin's Russia. New York. W.W. Norton. 2014. 512 p.
46. Stahel D. Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East. Cambridge. Cambridge University Press. 2019. 360 p.
47. Glantz D. Barbarossa Derailed. Volume 1. University Press of Kansas. 2010. 432 p.
48. Glantz D., House J. When Titans Clashed. University Press of Kansas. 2015. 480 p.
49. Frieser K.-H. The Blitzkrieg Legend. Naval Institute Press. 2013. 288 p.
50. Clark A. Barbarossa. London. Phoenix Press. 2013. 320 p.

51. Snyder T. Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin. Basic Books. 2012. 528 p.
52. Mazower M. Hitler's Empire. London. Penguin. 2009. 400 p.
53. Shepherd B. War in the Wild East. Harvard University Press. 2004. 360 p.
54. Bellamy C. Absolute War. New York. Vintage. 2008. 464 p.
55. Harvard Graduate School of Education. Project Zero: Teaching for Understanding Framework. 464 p.
56. National Research Council. How People Learn. Washington. 2012. 255 p.
57. Bruner J. The Process of Education. Harvard University Press. 2009. 453 p.
58. Kershaw I. Barbarossa Reconsidered. Journal of Modern History. 2014. 358 p.
59. Stahel D. The Failure of Blitzkrieg. Military Review. 2011. 400 p.
60. Overy R. Logistics and the Eastern Front. War Studies Review. 2015. 560 p.
61. Oblastnyy arkhiv Lvivshchyny. Fond 37. Spr. 481. 460 p.
62. MAPA Digital Atlas of Ukraine. Harvard Ukrainian Research Institute.
63. Wehrmacht Report Archive, Bundesarchiv. Abt. RH 27-3. 456 p.
64. CIA Declassified Files on Operation Barbarossa. Washington. 2015. P. 28
65. United States Holocaust Memorial Museum. Operation Barbarossa Collections.
URL: <https://www.ushmm.org>.
66. Bundesarchiv (Німеччина). Digitalisierte Bestände zum Ostfeldzug 1941. URL:
<https://www.bundesarchiv.de>.
67. Harvard Ukrainian Research Institute. MAPA: Digital Atlas of Ukraine. URL:
<https://mapa.huri.harvard.edu>.